

І. Г. ШОВКОПЛЯС

VIII НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ АН УРСР

Серед радянських археологів встановилася практика періодично скликати наукові конференції і наради по підсумках польових досліджень за певні періоди або з окремих питань стародавньої історії нашої країни.

Інститут археології Академії наук УРСР в останній час періодично, кожні два роки, скликає свої наукові конференції.

Чергова, Восьма наукова конференція Інституту археології відбулася 21—24 лютого 1956 р. у Києві. Ця конференція була присвячена підсумкам польових досліджень, проведених на Україні в 1954 та 1955 рр., але вона вийшла далеко за ці межі. Поставлені на обговорення доповіді на загальні теоретичні теми викликали жваве обговорення багатьох дискусійних питань стародавньої історії півдня Східної Європи. У роботі конференції брала участь велика група археологів Москви, Ленінграда та багатьох інших міст РРФСР, а також інших братніх республік, що надало їй загальносоюзного значення.

Пленарні засідання конференції відкрив директор Інституту археології С. М. Бібіков доповіддю «Стан та завдання археологічної науки на Україні»¹. У доповіді були підведені підсумки археологічного дослідження території України за останні роки і накреслені проблеми з стародавньої історії населення південної частини європейської території СРСР, які ще не розв'язані або дискутуються. До них насамперед належать питання періодизації пізнього палеоліту Криму, виявлення та історичної характеристики локальних варіантів неолітичних і трипільської культур, виявлення та широкого дослідження пам'яток ранніх слов'ян, що необхідно для розв'язання загальноісторичних питань їх історії, вивчення сільських поселень стародавньої Русі тощо. Значна частина доповіді С. М. Бібікова була присвячена завданням, які стоять перед радянськими археологами у справі вивчення археологічних пам'яток на місцях великих гідробудов — Кременчуцької, Дніпродзержинської і Канівської ГЕС на Дніпрі, каналу Північний Донець — Донбас, Північно-Кримського каналу та ін. На закінчення доповіді С. М. Бібіков відзначив, що ці великі завдання по археологічному вивченню території України, як і раніше, розв'язуватимуться у тісному контакті та співробітництві з археологами інших республік нашої країни, в першу чергу з археологами Москви і Ленінграда.

Висвітленню питань ранньої історії східного слов'янства і процесу утворення стародавньої руської держави — Київської Русі — була присвячена доповідь Б. О. Рибакова (Москва, ІМК АН СРСР) «Слов'яни та Русь». Доповідач відзначив, що наявність у сучасній буржуазній науці тенденційних, помилкових і навіть ворожих теорій та праць, які перекручують стародавню історію східних слов'ян і Київської Русі, ставить перед радянськими вченими завдання — глибоко і всебічно вивчати всі історичні джерела з цих питань (як писані, так і археологічні). Радянським археологам та історикам необхідно шляхом глибоких наукових досліджень встановити територію розселення ранньослов'янських племен, виявити, які археологічні пам'ятки належать тим або іншим слов'янським племенам, зокрема антам, встановити взаємовідношення таких етнічних термінів, як «венеди», «анти», «слов'яни», «русь» тощо. Важливо також з'ясувати взаємовідносини стародавніх слов'ян з численними сусідніми народами і племенами в різні історичні епохи.

Б. О. Рибаків зазначив, що існують три різночасові групи джерел, в яких говориться про слов'янські племена: а) повідомлення римських авторів I—II ст. н. е., які називають всі слов'янські племена однією збірною назвою — «венеди»; б) твори авторів VI—VII ст., головним чином візантійських, які називають слов'ян найдавнішою збірною назвою — «венеди» — і новою — «анти та склавни» (у деяких з цих письменників вперше зустрічається і термін «рос»); в) повідомлення візантійських, слов'ян-

¹ Див. Вісник АН УРСР, 1956, № 6.

ських, західноєвропейських і східних авторів IX—XII ст., які вже називають слов'янські племена «слов'янами»; у цей час також широко використовується термін «русь» (руси), що мав як етнічне, так і політичне значення. Далі доповідач спинився на питаннях географічного розміщення стародавніх слов'янських племен, які відповідають тій або іншій їх стародавній назві. Наприклад, назва «венеди» поширена в етноніміці та топоніміці в районі південної та східної Прибалтики, що збігається з стародавньою областю розселення слов'ян в Європі. Термін «слов'яни» зустрічається, як правило, за межами цієї найдавнішої області, в основному там, де слов'яни були колоністами (словаки, словенці, слов'яни новгородські і багато інших літописних племен). Термін «анти» використовувався переважно лише у південно-східній частині слов'янського світу, в зоні стикання слов'ян із сарматсько-аланськими племенами. Далі Б. О. Рибаків вказав, що в першій половині I тис. н. е. слов'янська лісостепова смуга Східної Європи була тісно пов'язана з степовим Причорномор'ям, що позначилося і на матеріальній культурі, і на широкому проникненні в слов'янське середовище сарматських, готських та інших речей (посуд, прикраси, зброя тощо). Дуже важливим і невідкладним завданням є визначення точних меж розселення слов'янських племен, а також сарматів, готів і т. д.

Терміни «русь», «роси», «руси», «руська земля» — не пов'язані з варягами. Як зазначив у своїй доповіді Б. О. Рибаків, перші згадки про племена «росів» необхідно пов'язувати не з північню слов'янського світу, а з півднем, з річкою Россою — правою притокою Дніпра на території сучасної Черкаської області.

На закінчення своєї доповіді Б. О. Рибаків спинився на аналізі поглядів руських істориків-літописців про походження слов'янства та Русі. Детальне вивчення всіх наявних історичних джерел, як археологічних, так і писаних, дозволяє, на думку доповідача, з повною підставою твердити про те, що стародавня руська феодальна держава — Київська Русь — утворилася на основі східнослов'янських племен Середнього Подніпров'я, а в середині IX ст. вона вже об'єднала ряд племінних князівств по Дніпру, Західній Двіні та Ловаті і на кінець IX ст. стала однією з найбільших держав в Європі.

П. П. Єфіменко (Київ) виступив з доповіддю «Про періодизацію пізнього палеоліту Східної Європи». Відзначивши реакційну роль представників католицької церкви в буржуазній науці Західної Європи в питаннях вивчення пізнього палеоліту, доповідач спинився на великій і плідній роботі та досягненнях вчених Радянського Союзу і європейських країн народної демократії в цій галузі історичної науки. За останні 50 років з'явилося багато матеріалів, які вказують на безпідставність виділення Брейлем оріньякської фази як загального історичного явища навіть в межах однієї тільки Європи і дозволяють розглядати її лише як локальний варіант культури пізнього палеоліту. У цьому плані, зазначив доповідач, важливе значення мають результати досліджень пізньопалеолітичних пам'яток на території Східної та Середньої Європи, зокрема пам'яток знаменитого Костенківського району на Дону, а також Чехословацької і частково Угорщини. На всьому цьому величезному просторі розвиток пізньопалеолітичної культури йшов шляхом закономірної і послідовної зміни поселень пізнього муст'єрського типу культурними відкладами з інвентарем солотрійського типу. Ця схожість пізньопалеолітичної культури племен Східної та Середньої Європи, підтверджується подібністю господарства і побуту (характером знарядь праці з кременю та кістки, типом стародавніх жител, творів мистецтва, прикрас тощо, знайдених на стоянках Дону і Чехословацької).

Разом з тим, у південніших районах Європи і навіть частково в тих же Костенках на Дону та в південній Угорщині поряд з солотрійською, або селетською (як її звуть в Чехословацькій та Угорщині), представлена і цілком інша культура, яка має багато спільних рис з оріньякською. Найкраще вона відома за пам'ятками району Костенок на Дону (нижній горизонт Тельманської стоянки і т. д.) та за відомими гротами Грімальді поблизу Ментони на півдні Франції. В культурних комплексах цих пам'яток немає нічого спільного ні з комплексами муст'єрської, ні з комплексами солотрійської епох. Ці незвичайні культурні комплекси могли бути принесені стародавніми мисливськими общинами, які проникли сюди з області Середземномор'я.

Так, про існування цього другого, південного шляху переселення первісних мисливських общин свідчить відкрите влітку 1954 р. в Костенках на Дону поховання стародавньої людини з добре виявленими ознаками негроїдного типу, відомого досі лише за знахідками двох скелетів в Грімальдійських гротах Ментони. Таким чином, склад стародавнього населення Європи та його історична доля в споку пізнього палеоліту були значно складнішими, ніж це уявлялося до недавнього часу. В світлі нових досягнень науки, зазначив на закінчення П. П. Єфіменко, сама проблема періодизації пізнього палеоліту набуває більш конкретного характеру та іншого змісту. Розв'язати цю проблему можна шляхом вивчення конкретної історії не тільки таких великих історичних утворень, як солотрійський та оріньякський масиви найдавнішого населення, а й значно дрібніших груп, з яких складалася ці великі утворення і які населяли окремі невеликі райони.

З доповіддю «Нові дані про ранньослов'янські племена у Верхньому Подніпров'ї» виступив П. М. Третяков (Москва, Інститут слов'янознавства АН СРСР).

У доповіді були викладені основні результати багаторічної роботи Слов'янської експедиції ІМҚ АН СРСР (керуваної доповідачем) на території Верхнього Подніпров'я, що включає, крім басейну верхньої течії Дніпра, також басейни Прип'яті, Сожу, верхньої і середньої течії Десни в межах РРФСР, Української РСР і Білоруської РСР. Археологічні пам'ятки на цій території мають особливо важливе значення для розв'язання питання про походження і стародавню історію східнослов'янських племен. На цій території вдалося виявити і частково вже дослідити ряд пам'яток I тис. до н. е. та I тис. н. е., які безперечно належать східнослов'янським племенам. П. М. Третьяков поділяє їх на три основні хронологічні групи.

До першої з них належать найдавніші городища і могильники VII—VI ст. до н. е. (так званої милоградської культури), в яких є багато спільних рис з пам'ятками підгірцівського типу, поширеними в Середньому Подніпров'ї. В окремих районах Верхнього Подніпров'я ці пам'ятки існували аж до перших століть н. е.

До другої групи належать городища, поселення і могильники зарубинецького типу, близькі за своїм характером до ранньослов'янських корчуватиських пам'яток Київщини. Зустрічаються вони також близько II ст. н. е., але існують тут, на відміну від корчуватиських пам'яток, аж до початку IV ст. н. е.

Третю групу пам'яток становлять городища, селища і могильники середини та другої половини I тис. н. е., в тому числі довгі кургани, городища і селища кривичів на верхньому Дніпрі, селища і архаїчні кургани з трупоспаленням передроманського типу на Десні, а також пам'ятки початку другої половини I тис. н. е. в древлянській землі (типу поселення біля с. Корчак недалеко від Житомира). П. М. Третьяков вважає можливим говорити про генетичну єдність зарубинецьких пам'яток з пам'ятками третьої групи, які належали вже окремим літописним східнослов'янським племенам.

І. Г. Шовкопляс (Київ, Інститут археології АН УРСР) виступив з доповіддю «Дослідження жител Мізинської стоянки»¹. Ця доповідь присвячена вивченню жител пізньопалеолітичних стоянок Східної Європи на основі розкопок останніх років на відомій Мізинській стоянці на Десні. В результаті розкопок в Мізині відкрито залишки великих будівельних та побутових комплексів, що добре збереглися, в тому числі — довгочасного зимового житла. Залишки цього житла являли собою округле в плані (діаметром понад 5 м) скупчення великих кісток мамонта та рогів північного оленя, які залягали в певному, строго витриманому порядку. На думку І. Г. Шовкопляса, житло мало вигляд конусовидної споруди (типу північного чума). Каркас житла був споруджений з дерев'яних жердин, похило вкопаних в землю по краю підлоги та скріплених над серединою. Жердини, покриті шкірами тварин, гілками і травою, утворювали похилі стіни. Для зміцнення цих стін їх зовні обкладали кістками тварин. Житла Мізинської стоянки мають багато спільного з житлами таких стоянок Східної Європи, як Гінци, Добранічівка, Сулоново, Єлсеевичі, Гагаріно, Тельманська і, можливо, Берджі; Сибіру — Мальта і Буреть, а також Чехословаччини — Павлов, Петржикувиці тощо.

О. І. Тереножкін (Київ, Інститут археології АН УРСР) прочитав доповідь «Середнє Подніпров'я на початку залізного віку». Доповідач зазначив, що з Середнього Подніпров'я, в основному з території Правобережжя, походить велика кількість бронзових і почасти залізних знарядь праці, предметів озброєння та прикрас, які відносяться до XI—VII ст. до н. е. Виявлення кам'яних ливарних форм, бракованих при відливанні бронзових виробів, та уламки ливарних форм, які зустрічаються при розкопках на поселеннях XI—IX ст. до н. е., свідчать, на думку О. І. Тереножкіна, про існування в Середньому Подніпров'ї в кінці бронзового віку місцевого бронзоліварного виробництва. На початку залізного віку (IX—VII ст. до н. е.) бронзоліварне виробництво в правобережному лісостеповому Подніпров'ї досягає ще вищого розвитку. Переважаючим стає лиття в глиняних формах за восковою моделлю. Одним з найважливіших бронзоліварних центрів цього часу було укріплене поселення на місці сучасного Суботівського городища в Чигиринському районі, Черкаської області, на якому під час розкопок виявлено близько 200 уламків глиняних ливарних форм, тиглів, лячок та ін., а також багато готових виробів з бронзи. Поряд з бронзовими в той час з'являються і перші залізні вироби, переважно зброя (мечі та кинджали) і знаряддя обробки дерева (тесла).

О. І. Тереножкін у своїй доповіді висунув положення про те, що бронзові вироби з Подніпров'я поширювалися далеко на захід, аж до Семиграддя і Сілезії, а не навпаки, як вважалося досі. Відстоюючи в доповіді самостійність подніпровського центра бронзоліварного виробництва, О. І. Тереножкін вважає, що бронзові вироби з Кавказу вперше проникли в Середнє Подніпров'я не раніше VII ст. до н. е.

Доповідь «Про період еллінізму в Північному Причорномор'ї» прочитав В. Д. Блаватський (Москва, ІМҚ АН СРСР). Він зазначив, що важливе історичне питання про період еллінізму в Північному Причорномор'ї (IV—II ст. до н. е.) досі як слід не розроблене. Розв'язання питання про суть періоду еллінізму

¹ І. Г. Шовкопляс, Поселення стародавнього кам'яного віку на Десні, Вісник АН УРСР, 1956, № 4; його ж, Жилища Мезинської стоянки, КСИА, в. 6, 1956.

в Північному Причорномор'ї утруднене недостатньою вивченістю соціально-економічної історії місцевих племен, особливо тих, які в той час входили до Боспорської держави. Наявні дані дають підставу вважати, що соціально-економічний устрій місцевих племен Боспорського царства, в усякому разі його кубанської частини, очевидно, характеризувався провідною роллю у виробництві напіввільного общинника-хлібороба і наявністю племінної знаті, яка стояла над ним і мала деяку кількість рабів. У зв'язку з цим Боспорське царство, на відміну від елліністичних монархій в областях стародавніх цивілізацій Сходу, не було таким розвинутим політичним утворенням, а державна влада в областях, населених місцевими племенами, очевидно, не мала складного бюрократичного апарату.

В. Д. Блаватський відмічає, що причиною виникнення елліністичного світу була греко-македонська експансія в Східному Середземномор'ї і пов'язана з нею велика кількість еллініських переселенців. З переселенням пов'язане виникнення ряду нових міст на елліністичному Сході і в Північному Причорномор'ї.

В період еллінізму держави Причорномор'я та Середземномор'я можна звести до двох основних типів — великих монархій з грецькими містами і місцевою периферією (хорою) та міст-республік (полісів) типу Ольвії і Херсонеса. Останні не включали в свої межі навколишні племена, але знаходилися з ними в тісному контакті, а часто і експлуатували їх.

З періодом еллінізму пов'язане даліше поширення в країнах стародавнього світу античної форми рабовласництва і поєднання його з місцевими формами експлуатації залежного населення. В період еллінізму, зазначив на закінчення В. Д. Блаватський, контакт еллініських елементів з місцевими в певній мірі сприяв розвитку останніх.

Пленарні засідання конференції закінчились доповіддю В. Й. Довженка (Київ, Інститут археології АН УРСР) «Про древньоруську державність в період феодальної роздробленості»¹. Ця доповідь викликала досить жвавий обмін думками.

Звичайно історія стародавньої Русі до татаро-монгольської навали поділяється на два періоди — Київську Русь і період феодальної роздробленості. Така точка зору, на думку В. Й. Довженка, не відповідає історичним фактам.

Відстоюючи свою точку зору, доповідач вказав, що в історичному розвитку стародавньої Русі не можна знайти таких явищ, які вказували б на межу між періодом Київської Русі та періодом феодальної роздробленості. Прагнення феодальних князів до незалежності від влади київського князя та міжусобна феодальна боротьба — характерні риси періоду феодальної роздробленості — були властиві всій історії стародавньої Русі домонгольського часу. Відцентрові сили почали діяти одночасно з встановленням панування феодальних відносин і порождалися самим характером феодального ладу та феодальної структури держави в епоху середньовіччя. Посилення сепаратистських тенденцій феодальних князівств і міжусобної феодальної боротьби з другої половини XI ст. не привело, проте, до повного знищення стародавньої руської держави. У XII— першій половині XIII ст. збереглася єдність країни, яка проявлялася в усіх галузях суспільного життя. Зміцнювалися економічні зв'язки між різними частинами країни. Товарне виробництво, яке в XII ст. досягло значних розмірів, розвивалося на основі обміну між виробниками різних галузей виробництва не тільки в межах вузьких районів, а й на широкій території. Відома в цей час торгівля хлібом між різними районами. Багато виробів ремесла через торгівлю проникало в найвіддаленіші пункти руських земель. Зміцнювалися і культурні зв'язки між різними районами країни. Твори літератури і мистецтва, які створювалися в різних культурних центрах, поширювалися і ставали загальноруськими творами. Формувався загальноруський стиль у мистецтві, незважаючи на деякі особливості в художній манері, зумовлені впливом місцевих народних традицій. Наслідком розширення зв'язків та зміцнення культурної єдності була дальша консолідація стародавньої руської народності, відображена в «Повесті временних лет», «Слові о полку Ігоревім» та інших творах, які відбивали високий рівень національної самосвідомості.

У XII — першій половині XIII ст. збереглася і політична єдність країни, хоч вона і була виражена значно слабше, ніж в ранній період Київської Русі.

Феодальні князівства, на думку доповідача, не були такими утвореннями, які могли б заступити єдину державу. Вони не були сталими ні в політичному, ні в територіальному відношеннях. Великі князівства склалися з ряду дрібних володінь, які в результаті міжусобної феодальної боротьби часто змінювали свою територію. Визначили великі феодальні князівства окремими державними утвореннями, які ніби заступили єдину Київську державу, треба вважати за такі і ті дрібніші феодальні володіння, що входили до складу великих князівств, оскільки соціальна природа їх була однаковою. При цьому дрібніші володіння були зв'язані владою удільного князя не міцніше, ніж великі князівства — владою київського князя. Але таке визнання означало б, що на Русі в період феодальної роздробленості кожне значне феодальне володіння було державним утворенням і що Київська держава розчлену-

¹ Див. Археологія, т. X, 1957.

валася на стільки частин, скільки було значних феодальних володінь. Таке уявлення веде до заперечення державності взагалі в період феодальної роздробленості.

Визначаючи таку точку зору неправильно, В. Й. Довженок вважає, що в період феодальної роздробленості існувала одна єдина Київська держава, яка включала всі руські землі з усіма великими і дрібними феодальними князівствами та володіннями. Київська Русь являла собою зразок типової середньовічної феодальної держави, яка базувалася на васальних відносинах великих і дрібних сеньйорій-князівств. Політична структура Київської Русі була подібна до структури будь-якої іншої середньовічної держави.

Центром стародавньої руської держави і в XII — першій половині XIII ст. був Київ. Київ був також церковним і релігійним центром, що в умовах середньовіччя мало велике значення. Главою стародавньої руської держави в XII — першій половині XIII ст. був київський князь. Київські князі, які в XII — першій половині XIII ст. часто мінялися, при всій різноманітності їх як політичних діячів провадили одну політичну лінію, що виражалася в намаганні зміцнити свою владу, підкорити собі удільних князів та припинити міжусобну боротьбу, без чого не можна було організувати оборону країни від зовнішніх ворогів.

На закінчення В. Й. Довженок відмітив, що татаро-монгольська навала не тільки знищила більшу частину культурних і матеріальних цінностей руського народу та значну частину самого населення, а й на кілька століть обірвала політичні, економічні і культурні зв'язки, що об'єднували руські землі в одну державу. На його думку, татаро-монгольська навала, а не розвиток феодальних відносин та феодальна роздробленість були причиною остаточного розпаду Київської держави.

Крім пленарних засідань, на конференції працювали чотири секції — первісної, скіфо-сарматської, античної та слов'яно-руської археології, на яких було заслухано і обговорено 84 доповіді і повідомлення про результати дослідження археологічних пам'яток на території України та сусідніх республік в 1954 і 1955 рр.

На засіданні секції первісної археології (палеоліт, неоліт, епоха міді-бронзи) було заслухано і обговорено 25 доповідей і повідомлень.

О. О. Формозов (Москва, ІМК АН СРСР) зробив повідомлення про розкопану ним в 1934—1955 рр. мустьєрську стоянку біля с. Кабазі, за 12 км на південь від Сімферополя, яка знаходилась в зруйнованому стародавньому навісі на схилі правого берега р. Альма. Крем'яні знаряддя дозволяють датувати стоянку серединою мустьєрської епохи¹.

Доповідь «Про підсумки вивчення фауни Мізінської палеолітичної стоянки» зробив І. Г. Підоплічко (Київ, Інститут зоології АН УРСР).

Загальний видовий і кількісний склад фауни Мізінської стоянки, відомий з розкопок до 1955 р. включно, характеризується такими показниками: мамонтів — 80, носорогів — 3, коней — 28, зубрів — 5, вівцебиків — 17, гігантський олень — 1, північних оленів 72, бурих ведмедів — 6, росомох — 5, вовків — 39, псців — 96, зайців — 11, байбаків — 2, рудуватий ховрах — 1, тушканчик — 1, копитних лемінгів — 52, водяна криса — 1, польовок — 10, сліпець — 1, білих куропаток — 6, біла сова — 1, кам'янка — 1.

Вивчення фауни та інших матеріалів стоянки дало можливість встановити, що тільки мамонти, копитні, великі хижакі, великі птахи та псці і зайці були об'єктами полювання мешканців стоянки. Залишки дрібних ссавців, зокрема гризунів, а також дрібних птахів потрапляли в культурний шар без участі людини.

Повідомлення про невеликі розвідкові розкопки на Клинецькій палеолітичній стоянці² на Житомирщині зробив В. О. Місяць (Житомир, Краєзнавчий музей). З цієї стоянки походить бивень мамонта, вкритий густою і різноманітною різьбою³, виконаною з допомогою крем'яних знарядь, та кілька оброблених кременів. В культурному шарі є кістки викопних тварин.

Про наслідки дворічних (1954—1955 рр.) досліджень печерної стоянки Сюрень II поблизу Бахчисарая в Криму повідомила О. О. Векилова (Ленінград, ІМК АН СРСР). В результаті розкопок було уточнено стратиграфію стоянки та одержано нові дані про час і умови утворення навісу Сюрень II. Відмінності в крем'яних комплексах, що походять з стоянки, дозволяють прийти до висновку про наявність на ній двох різночасних культурних шарів епіпалеолітичного часу⁴.

П. Й. Борнсковський (Ленінград, ІМК АН СРСР) виступив з повідомленням про відкриття в 1954 р. першої епіпалеолітичної стоянки (тарденуазької) в пониззі Дністра біля с. Гребенюки, Одеської області. П. Й. Борнсковський вважає,

¹ А. А. Формозов, Исследование погребенной пещеры в Крыму, журн. «Природа», 1956, № 7.

² В. А. Месяц, Следы новой позднепалеолитической стоянки в окрестностях Овруча, КСИА, в. 7, 1957.

³ В. А. Месяц, Новая находка орнаментированного бивня мамонта, КСИА, в. 6, 1956.

⁴ Е. А. Векилова, Мезолитическая стоянка Сюрень II (Раскопки 1954—1955 гг.), КСИА, в. 7, 1957.

що ця стоянка могла бути залишена однією з первісних мисливських груп людей, які перекочували сюди з Криму.

Повідомлення про розкопки одного з епіпалеолітичних могильників (3-й Василівський) дніпровського Надпоріжжя зробив Д. Я. Телегін (Київ, Інститут археології АН УРСР). В могильнику виявлено 44 поховання (37 скорчених і 7 витягнутих), більшість з яких одиночна і орієнтована головою на південь. При похованнях траплялися крем'яні наконечники стріл та кістяні наконечники дротиків з крем'яними вкладишами з двох боків. Частина цих наконечників була виявлена в кістках похованих¹.

С короткою характеристикою антропологічних матеріалів 3-го Василівського могильника виступила Г. В. Лебединська (Москва, Інститут етнографії АН СРСР).

А. О. Шепінський (Сімферополь, Інститут археології АН УРСР) повідомив про розкопки Сагатшарової стоянки в долині Салгіру біля Сімферополя. Її культурні шари відносяться до пізнього епіпалеоліту, бронзового віку, кизил-кобінської культури та раннього середньовіччя².

Про відкриття нових неолітичних стоянок в Криму (Олексіївська Засуха на березі Сиваша і Су-Ат та Ала-Чук на Корабі-Яйлі) повідомив Ю. Г. Колосов (Київ, Інститут археології АН УРСР). Невеликі розкопки та збірки на поверхні на стоянці Ала-Чук дають можливість розрізнити два хронологічно різні комплекси — пізньоазійський та відмінний від нього ранньонеолітичний, представлений незначними уламками кераміки³.

З доповіддю «Про відповідність археологічних культур неолітичної епохи категорії «плем'я» виступив О. Я. Брюсов (Москва, ІМК АН СРСР). Він зазначив, що питання про можливість зіставлення неолітичних культур із стародавніми етнічними єдностями є основним в загальній проблемі про закономірності історичних висновків із аналізу археологічних фактів.

Мова є однією з основних, але не єдиною ознакою етнічної єдності. Не в меншій мірі такою ознакою є також побутовий уклад даної групи людей.

Населення, представлене пам'ятками якої-небудь археологічної культури, з однаковою в області її поширення формою господарства, з однаковими типами поселень, з однаковим обрядом поховання, з однорідними типами побутових речей важко собі уявити таким, що говорить на різних мовах, хоч наріччя окремих груп цього населення можуть відрізнитися одне від одного.

При асиміляції такого населення чи частини його іншою групою племен, представлених іншою археологічною культурою, археологічний матеріал відобразить це у вигляді змін, що відбудуться в цьому матеріалі. Явища такого типу, зазначив О. Я. Брюсов, простежені радянськими археологами в ряді випадків, особливо виразно на матеріалах другої половини II тис. до н. е., коли відбувався рух скотарських племен на північ.

Ці факти свідчать, на думку О. Я. Брюсова, що археологічний матеріал дозволяє зіставляти археологічні культури неолітичної епохи з етнічними єдностями, але не з окремими племенами, а, найімовірніше, з групами близько споріднених племен.

Кілька доповідей було присвячено вивченню трипільської культури на території України і Молдавії.

В. М. Даниленко (Київ, Інститут археології АН УРСР) виступив з доповіддю «Неоліт Побужжя і питання про формування трипільської культури». На основі дослідження неолітичних пам'яток на середній течії Південного Бугу доповідач виділив групу поселень пізнього неоліту (Саврань, Гард, Чорний Ташлик) з залишками наземних або частково заглиблених в землю прямокутних в плані жител, фундаменти стін яких інколи були кам'яними.

Знахідки на цих поселеннях відбитків зерна у випаленій глині, наконечників кістяних мотик, зернотерок та інші ознаки свідчать про їх належність землеробському населенню.

Хоч крем'яний інвентар ще зберігає свій архаїчний характер, але він уже дуже близький до інвентаря найдавнішого трипілля. Глиняний посуд представлений рядом плоскостонних форм, прикрашених складним лінійнопрогладженим орнаментом, і по цих ознаках він близький до посуду найдавніших трипільських поселень.

Згідно з точкою зору В. М. Даниленка, трипільська культура сформувалась на основі розвитку місцевих неолітичних племен⁴.

Повідомлення про дослідження в 1953—1954 рр. енеолітичних шарів — двох трипільських і одного культури лінійно-стрічкової кераміки з «нотним» орнаментом — багатшарового поселення в с. Незвисько, Станіславської області, зробила К. К. Черниш (Львів, Інститут суспільних наук АН УРСР).

¹ Д. Я. Телегін, Третий Васильевский могильник, КСИА, в. 7, 1957.

² А. А. Шепинский, Раскопки многослойной стоянки в долине р. Салгир, КСИА, в. 7, 1957.

³ Ю. Г. Колосов, Новые неолитические стоянки Крыма, КСИА, в. 7, 1957.

⁴ В. М. Даниленко, Дослідження неолітичних пам'яток на Південному Бугу, Археологія, т. X, 1957.

У верхньому трипільському шарі виявлено залишки напівземлянок, що в ряді випадків прорізали наземні житла з глинобитними площадками. В нижньому трипільському шарі також виявлено житла двох типів з тією тільки різницею, що пізнішими є наземні житла з глинобитними площадками, які перекривають раніші напівземлянки. Комплекси знахідок з цих шарів відрізняються між собою.

Під трипільськими шарами залягав шар культури лінійно-стрічкової кераміки. В ньому збереглися залишки житла, господарська яма і поховання. Житло було наземним, мало витягнуту форму і площу близько 80 м². Поховання з трупопаленням знаходились недалеко від житла. Серед знахідок зустрічалися уламки посуду з «котною» орнаментациєю, характерною для цієї культури¹.

Доповідь про наслідки роботи Молдавської експедиції в Подністров'ї в 1955 р. зробила Т. С. Пассек (Москва, ІМК АН СРСР). Розкопками на могильнику біля с. Вихватинці вивчено 25 поховань з різноманітним інвентарем і поховальним обрядом. Серед інвентаря переважали глиняні посудини з розписом. В ряді випадків поховальні ями перекривались кам'яними викладками. Здобуто великий антропологічний матеріал, вивчення якого дозволить здійснити реконструкцію фізичного типу населення трипільської культури. Цікавими були невеликі розкопки на поселенні дотрипільського часу (неолітичного) біля с. Флорешті, на якому було виявлено велику землянку і встановлено наявність двох культурних шарів. Комплекс знахідок з верхнього шару характеризує дотрипільську, ще неолітичну культуру типу Криш і Боян, широко відому в басейнах Пруту, Серету і Дунаю. На основі матеріалів цього шару, на думку Т. С. Пассек, можна простежити генетичний зв'язок трипільської культури з більш давніми неолітичними культурами, на основі яких в Подністров'ї сформувалася культура ранньотрипільських племен.

Про результати розкопок трипільського поселення Солончени II, здійснених Молдавською експедицією, зробила повідомлення Т. Г. Мовша (Київ, Історичний музей). Основним об'єктом дослідження були залишки великого наземного житла (площею 144 м²), яке складалося з чотирьох приміщень і мало глинобитну обпалену підлогу. В житлі було 7 печей, одне відкрите вогнище і хрестовидний жертвник в одному з його кутків.

Нижче від глинобитної підлоги житла було виявлено залишки давнішої споруди, що свідчить про тривалість існування цього поселення.

Цікавим є ритуальне поховання черепа собаки і посудини з кістками тварин під підлогою житла. Досі поховання черепа собаки під підлогою житла було відоме лише на поселенні Лука-Врублівецька на Дністрі. Зібраний при розкопках речовий матеріал дозволяє віднести поселення Солончени II до поселень типу Жури, Кукутени А, Кадіївці та ін.

Про розвідки на ряді трипільських поселень в басейні р. Соб (притока Південного Бугу) на Вінничині зробив повідомлення П. І. Хавлюк (м. Гайсин, середня школа). На одному з таких поселень біля с. Вербівка, Дашівського району (Вербівка I) в культурному шарі було вперше в історії вивчення трипілля знайдено глиняні скульптурні зображення п'яти пташок (близьких до сови)². На іншому поселенні (Вербівка II) зафіксовано залишки 128 глинобитних обпалених площадок, розташованих по великому овалу із значною вільною від будівель площею в центрі. На поверхні цього поселення зібрано 12 глиняних жіночих статуток, фігурку барана, головку оленя, крем'яні наконечники стріл, вкладиші для серпів та інший крем'яний і кам'яний інвентар та уламки глиняного посуду, які свідчать про значну насиченість культурного шару.

Ряд доповідей і повідомлень було присвячено вивченню пам'яток бронзового віку. Серед них на найбільшу увагу заслуговує доповідь М. Я. Рудинського (Київ, Інститут археології АН УРСР) про видатну пам'ятку первісної ідеології і мистецтва — так звану Кам'яну Могилу.

Кам'яна Могила — піщаний горб, що являє собою останець високого правого берега долини р. Молочної (біля с. Терпіння, Мелітопольського району, Запорізької області). Поверхня його вкрита численними великими плитами пісковики, які в ряді місць утворюють проти і навіси. На поверхні багатьох плит нанесені заглиблені рисунки, що нагадують наскальні зображення. Ці рисунки бувають або цілком реалістичними (зображення биків, коней та інших тварин), або стилізованими, тобто такими, що умовно передають ще не розгадані сцени, які відігравали певну роль в ідеологічних уявленнях їх творців. М. Я. Рудинський датує петрогліфи Кам'яної Могили епохою міді-бронзи і пов'язує їх з ідеологічними уявленнями степових скотарських племен на етапі широкого приручення тварин і використання коня як тягової сили і засобу пересування³.

¹ Е. К. Черныш, Многослойное поселение у с. Незвиско на Днестре, КСИИМК, в. 63, 1956.

² П. И. Хавлюк, Материалы к археологической карте бассейна р. Соб, КСИИМК, в. 6, 1956.

³ М. Я. Рудинский, Петроглифический комплекс Каменной Могилы, КСИИМК, в. 7, 1957.

О. Ф. Лагодівська (Київ, Інститут археології АН УРСР) зробила доповідь про розкопки поселення періоду ранньої бронзи біля с. Михайлівка на нижньому Дніпрі (Ново-Воронцовського району, Херсонської області), здійснені протягом ряду років у зв'язку з будівництвом Каховської ГЕС. На Михайлівському поселенні відкрито і досліджено велику кількість залишків наземних глинобитних будівель житлового і господарського призначення на кам'яних фундаментах, а також залишки могутніх оборонних споруд у вигляді решток кам'яних стін і ровів. Подібні монументальні комплекси такого раннього часу в степовій зоні Східної Європи зустрінуті вперше і мають тому дуже важливе наукове значення. Велика кількість речових матеріалів, особливо різноманітного глиняного посуду, свідчить про тривале існування поселення. Виявлений на площі поселення невеликий могильник того самого часу, що і поселення, дав нові матеріали для вивчення культури та ідеологічних уявлень цієї групи стародавнього степового населення. О. Ф. Лагодівська на основі орнаменталістики і форм глиняного посуду вважає можливим виділити три етапи в житті поселення, які відносяться в цілому до досить ранньої доби, визначеної як докатокомбна.

Коротке повідомлення про склад фауни Михайлівського поселення зробила А. І. Шевченко (Київ, Інститут зоології АН УРСР) ¹.

З повідомленням про вивчення пам'яток бронзового віку на території Нижнього Поволжя виступив І. В. Синицин (Саратов, Державний університет). Особливо детально були висвітлені результати розкопок поселення періоду ранньої бронзи біля хут. Репіно, яке за рядом ознак і характером матеріальної культури стоїть дуже близько до Михайлівського поселення на нижньому Дніпрі. І. В. Синицин вважає, що обидва ці поселення є лише локальними варіантами єдиної культури, що охоплювала великі степові простори від Дніпра до Волги, але ще дуже мало вивченої ².

Доповідь про розкопки поселення бронзового віку Бабине III на нижньому Дніпрі (біля с. Бабине, Верхньорогачицького району, Херсонської області) зробив А. В. Добровольський (Київ, Інститут археології АН УРСР). Розкопками розкрито залишки наземного житла з глинобитною підлогою і напівземлянки з відкритими вогнищами. В останніх на підлозі виявлено значну кількість різноманітних знахідок — вироби з міді, каменю і кістки, кістки тварин, риби тощо. На поселенні також зібрано багато кам'яних просвердлених сокир-молотів, розтирачів, зернотерок, глиняних грузил від ріболовських сітей, кістяних шил, ріболовських гачків та ін., що свідчать про різнобічну господарську діяльність його мешканців ³.

З повідомленням про розкопки поселення культури шнурової кераміки в с. Ставок біля Луцька виступив Ю. М. Захарук (Львів, Інститут суспільних наук АН УРСР). На поселенні відкрито житло і поховання. В наземному овальному в плані житлі (площею $3,5 \times 2$ м) виявлено значну кількість глиняних посудин — кілька типів амфор з ручками, широко- і вузькогорлі посудини з циліндричною шийкою, глибокі чаші і миски уламки невеликих конічних кубків та ін. Посудини орнаментовані відбитками шнурів, а і видовженими горизонтальними рельєфними виступами, часто з'єднаними разом. Знайдено також вироби з каменю (ножі, свердла, наконечники стріл, сокири, сокири-молоти, відбійники, зернотерки), кістки та рогу (долото, проколки), а також різноманітні прикраси (пронизки з кісток птахів, зуби-підвіски, підвіски з іклів дикої кабана, підвіски з черепашок та ін.) ⁴.

С. С. Березанська (Київ, Інститут археології АН УРСР) зробила повідомлення про результати дослідження пам'яток бронзового віку в басейні Десни і Сейму, головним чином в районі Путивля і Сосниць. С. С. Березанська поділяє ці пам'ятки на три хронологічні групи. Перша з них, мар'янівська, найраніша, поширена не тільки в Поліссі, а й в лісостеповій зоні Лівобережжя України. За характером матеріальної культури вона близька до гребінцево-ямкових неолітичних культур лісової зони. Друга, сосницька, виявлена поки що лише в районі Сосниць, Чернігівської області. За характером кераміки вона близька до комарівської культури дніпровського Правобережжя. Третя, найпізніша, представлена незначною кількістю поселень та курганів на Сеймі і Десні, має сильні риси з пізньокатокомбною культурою степового півдня ⁵.

З доповіддю про культурні зв'язки Кавказу з півднем Східної Європи в бронзовому віці виступив О. М. Меліхов (Одеса, Педагогічний інститут). Доповідач

¹ А. І. Шевченко, Фауна поселення епохи бронзи в с. Михайлівка на нижньому Дніпрі, КСИА, в. 7, 1957.

² І. В. Синицин, Пам'ятники ямної культури Нижнього Поволжя и их связь с Приднепровьем, КСИА, в. 7, 1957.

³ А. В. Добровольський, Поселение бронзового века Бабино III, КСИА, в. 7, 1957.

⁴ Ю. Н. Захарук, Новое поселение культуры шнуровой керамики на Волыни, КСИА, в. 7, 1957.

⁵ Див. в цьому томі статтю С. С. Березанської «Пам'ятки періоду середньої бронзи на Десні та Сеймі».

зазначив, що на Кавказі і навіть на південних схилах головного хребта, нерідко зустрічаються пам'ятки, в яких поряд з місцевими кавказькими рисами та інвентарем простежуються також окремі елементи північних, степових культур. Так, наприклад, в поховальних пам'ятках дольменного типу, розкопаних в селищі Красна Поляна недалеко від Адлера, було знайдено глиняний посуд, який за своєю формою і орнаментом (ялинкавий) подібний до посуду степової зони, зокрема до посудини з деяких ямних поховань на р. Молочній (Ново-Пилипівка) та катакомбних поховань Донбасу. Таке проникнення елементів культур було пов'язане, на думку О. М. Меліхова, з економічним розвитком скотарських племен, які в шуканні пасовищ для все зростаючих стад часто пересувалися на значні відстані в південному і північному напрямках. Саме цим можна пояснювати і проникнення елементів кавказьких культур на північ, в степові райони. На кінець бронзового віку, у зв'язку з ще більшим посиленням рухомості скотарських племен, розвитком обробки металу і поширенням міжплемінного обміну відбувається ще більш інтенсивне взаємне проникнення елементів культур степових і кавказьких племен. Цей процес знаходить свій вираз в появі в різних районах Північного Кавказу кераміки, подібної до зрубної, і в значному поширенні металічних виробів Кавказу в степових районах Східної Європи, зокрема на Україні.

Коротке повідомлення про результати розвідки пам'яток неоліту і епохи міді-бронзи в зоні майбутнього водоймища Кременчуцької ГЕС на Дніпрі зробив М. М. Шмаглій (Київ, Інститут археології АН УРСР).

В обговоренні доповідей і повідомлень в секції первісної археології взяло участь 36 чоловік.

На засіданнях секції скіфо-сарматської археології було заслухано і обговорено 16 доповідей і повідомлень з питань вивчення пам'яток раннього залізного віку на території України і сусідніх областей Східної Європи. Значне місце в роботі цієї секції зайняли, зокрема, доповіді і повідомлення з питань історії лісостепових племен України в передскіфську та ранньоскіфську епохи.

В доповіді «До питання про походження культур раннього залізного віку в лівобережному Лісостепу УРСР» В. А. Іллінська (Київ, Інститут археології АН УРСР) зазначила, що серед пам'яток середнього і пізнього періоду бронзового віку на Лівобережжі України можна виділити декілька груп, що утворюють одну лінію культурного розвитку (пам'ятки мар'янівського, малобудківського і бондаринського типів). Цю лінію, на її думку, можна розглядати як основу, на якій відбулося формування культури юхнівських племен раннього залізного віку в басейні Десни.

Скіфська культура посульсько-донецького типу, на думку В. А. Іллінської, не має генетичного зв'язку з місцевими культурами періоду пізньої бронзи типу поселення Бондариха на Сіверському Дінці та білогрудівсько-чорноліських пам'яток на Правобережжі. Появу її доповідей пов'язує з проникненням в басейні названих річок якихось нових племен, що були носіями культури скіфського типу. Грунтуючись на подібності керамічних комплексів, В. А. Іллінська вважає за можливе висловити припущення про те, що саме зрубна культура була головною основою, на якій сформувалася скіфська культура посульсько-донецького типу¹.

Г. Т. Ковпаненко (Київ, Інститут археології АН УРСР) повідомила про результати розкопок і розвідок поселень пізньої бронзи і раннього заліза в басейні Ворскли в 1955 р. Одне з таких поселень було розкопане в с. Хухра, Охтирського району, Сумської області. На ньому відкрито залишки наземних жител і господарських ям та зібрано велику кількість речових матеріалів — глиняного посуду, кістяних і металічних виробів. Розкопки показали, що в кінці VIII — на початку VI ст. до н. е. в басейні Ворскли культуру періоду пізньої бронзи заступає культура раннього залізного віку чорнолісько-жаботинського типу, корені розвитку якої виходять з білогрудівських пам'яток періоду пізньої бронзи на Правобережжі України.

Появу цієї культури в басейні Ворскли, на думку багатьох дослідників, слід пояснювати переселенням сюди групи стародавнього населення з правобережного Лісостепу².

Результатам розкопок (в 1955 р.) на Суботівському городищі раннього залізного віку (в с. Суботів, Чигиринського району, Черкаської області) була присвячена доповідь Б. М. Гракова (Москва, Державний університет) і О. І. Тереножкіна. На розкопаній площі городища спостерігався поділ культурного шару на два горизонти із залишками жител та господарських комплексів.

В нижньому горизонті, який відноситься до часу білогрудівських пам'яток (кінець бронзового віку), виявлено серію землянкових жител, що загинули в минулому від пожежі. Вони чотирикутні в плані, мають вогнища і сліди від стовпів, що підтримували покрівлю. З речових матеріалів знайдено крем'яні вкладиші для

¹ В. А. Іллінська, Нові дані про пам'ятки епохи бронзи в лівобережному Лісостепу, Археологія, т. X, 1957.

² Див. в цьому томі статтю Г. Т. Ковпаненко «Поселення періоду пізньої бронзи і раннього заліза поблизу Охтирки».

серпів, кам'яні шліфовані і просвердлені сокири, мотики з рогів оленя, бронзовий браслет і багато уламків ліпного посуду, кістяну псалію, кістяний наконечник стріли та ін.

Верхній горизонт культурного шару відноситься до так званих пам'яток черноліського типу початку залізного віку. В ньому зустрінуто залишки ряду наземних жител і господарських ям, а також велику кількість речових знахідок, особливо браслетів різних типів, нашивних бляшок, залізне тесло, а також ливарні формочки і вироби з кістки, мотики, псалії, наконечники стріл та ін.

Нові розкопки в Суботіві розширюють уявлення про комплекси металічних виробів і розвиток бронзоліварного ремесла на початку залізного віку в дніпровському лісостеповому Правобережжі.

З повідомленням про результати дослідження пам'яток VIII — початку VII ст. до н. е. в Середньому Подністров'ї виступила Г. І. Мелюкова (Москва, ІМК АН СРСР). Розкопки останніх років показали, що пам'ятки передкіфського часу в лісостеповій Молдавії представлені поселеннями і груповими могильниками з трупопаленням в урнах. За поховальним обрядом, комплексом глиняного посуду та більшістю металічних виробів ці пам'ятки дуже близькі до пам'яток Карпатсько-Дунайського району, зокрема до пам'яток так званого голіградського типу в західних областях України, в Румунії, Болгарії та Угорщині. В той же час вони відрізняються від пам'яток черноліського типу, поширених в правобережному Лісостепу України. На основі цього Г. І. Мелюкова відносить пам'ятки передкіфського часу на території Молдавії до культури так званого фракійського гальштату. Щодо голіградської культури, то вона вважає, що ця культура принесена з південніших районів на рубежі бронзового і залізного віків, а появу її в Прикарпатті і Західній Подолії пояснює переселенням сюди її носіїв з території поширення культури фракійського гальштату. Згодом, в скіфський час, носії культури фракійського гальштату, на думку Г. І. Мелюкової, були витіснені сусідніми з ними східними племенами або змішалися з ними, не справивши відчутного впливу на їх (східних племен) культуру, що стала північною в Середньому Подністров'ї¹.

Повідомлення про розкопки поселення культури фракійського гальштату в с. Магала на р. Прут (Садгінського району, Чернівецької області) в 1955 р. зробила Г. І. Смирнова (Ленінград, Державний Ермітаж). Розкопками виявлено рештки наземних і землянкових жител, про які до останнього часу майже нічого не було відомо. На поселенні визначено два культурні горизонти.

Верхній з них відноситься до культури фракійського гальштату. Знахідки в ньому, особливо виробів з металу, аналогічні комплексам Висоцького могильника та куштановицьких курганів і можуть бути датовані VIII—VII ст. до н. е.

Нижній, більш ранній, горизонт за характером матеріальної культури і її близькістю до матеріалів з пам'яток періоду пізньої бронзи басейну Пруту і Серету може бути датований часом X—IX ст. до н. е. Наявність в цьому культурному горизонті кістяних мотик, крем'яних серпів та великої кількості кісток свійських тварин свідчить про землеробсько-скотарський характер господарства мешканців досліджуваного поселення.

Спільність, яка спостерігається між нижнім і верхнім горизонтами цього поселення, дуже важлива в плані вивчення питання про походження культури фракійського гальштату на території Прикарпаття та її зв'язків з культурою фракійських племен Карпато-Дунайського району².

М. Ю. Смішко (Львів, Інститут суспільних наук АН УРСР) виступив з повідомленням про розкопки кількох поховань з трупопаленнями в урнах в с. Могиляни на р. Горинь (Ровенська область). Кожне поховання в урні перекривалося зверху іншою посудиною (горшком або мискою) і супроводилося кількома посудинами різної форми (тюльпановидні, банковидні, черпаки, миски та ін.). За своїм орнаментом керамічний комплекс могильника нагадує кераміку Висоцького могильника та поселень черноліського типу, але водночас і відрізняється від неї. М. Ю. Смішко вважає, що цей могильник є місцевим волинським варіантом культури раннього залізного віку і може бути датований VIII ст. до н. е.³

Результатами вивчення однієї з груп пам'яток раннього залізного віку в Верхньому Подніпров'ї — найдавніших городищ південної Білорусії — була присвячена доповідь О. М. Мельниковської (Москва, ІМК АН СРСР). Своєрідність і значне поширення цих пам'яток дозволили виділити їх в окрему археологічну культуру, яка одержала назву милоградської (від городища біля с. Милоград, Речницького району, Гомельської області).

¹ А. І. Мелюкова, *Итоги изучения памятников скифского времени в Молдавии в 1952—1953 гг.*, Известия Молдавского филиала АН СССР, 1955, № 5, Кишинев.

² Г. И. Смирнова, *Поселение культуры фракийского гальштата на Буковине*, КСИА, в. 7, 1957.

³ М. Ю. Смішко, *Погребения раннежелезного века в с. Могиляны, Ровенской области*, КСИА, в. 7, 1957.

Пам'ятки цієї культури (крім городищ, зустрічаються також і могильники) поширені на дуже великій території по лівому і правому берегах Дніпра від Рога-чова до гирла Прип'яті, а також по нижніх течіях Прип'яті і Сожу. Близькі до них за матеріальною культурою підгірцівські пам'ятки Київщини, а також окремі групи пам'яток на Житомирщині та Ровенщині. На думку О. М. Мельниковської, вся ця велика територія в археологічному відношенні становить одне ціле і була населена одним спорідненим союзом племен.

Розкопками на городищах мілоградської культури розкрито залишки багатьох наземних та частково заритих в материк жител з вогнищами з каменів на рівні підлоги або в невеликих заглибинах.

Крім значного числа уламків глиняного посуду кулястої і яйцевидної форми з прикрасами на шийці та під вінцями пальцьовими і ямковими вдавлінами з обох боків, досить численні також і металічні вироби. Це — залізнi серпи, сокири і тесла, долота, ножі, шила, наконечники списів і стріл, залізнi і бронзові шпильки та голки, бронзові сережки, браслети і т. ін. Знайдений на одному з городищ (біля с. Горшков, Речицького району) клад бронзових і срібних браслетів пізногальштатських та ранньолатенських типів, а також виявлені під час розкопок на ньому предмети чорноморського походження свідчать про існування широких культурних і торговельних зв'язків населення Полісся із західними та південними областями в ранньому залізному віці. Пам'ятки мілоградської культури датуються часом VII—III ст. до н. е.

У верхньому Подніпров'ї пам'ятки мілоградської культури з кінця III ст. до н. е. змінюються пам'ятками зарубинецької культури¹.

Про результати розкопок на городищі скіфського часу біля с. Караван, Харківського району, в 1954—1955 рр. повідомив Б. А. Шрамко (Харків, Державний університет). Городище розташоване на високому місці і з боку поля укріплене земляним валом і ровом, в яких був влаштований спеціальний в'їзд. Городище датується V—II ст. до н. е. Житла на городищі були наземними. Серед знахідок переважає глиняний посуд, пряслиця, грузила, залізнi ножі, уламки зернотерок, залізнi шлаки, уламки тиглів для виплавки заліза та ін.

Дуже цікавий культовий комплекс у вигляді жертovníка з обпаленої глини та зольника. В зольнику було знайдено багато культових предметів — мініатюрні посудини, глиняні моделі зерен різних культур (близько 170 штук) та ін. Моделі ці зображають зерна пшениці, жита, ячменю, гороху, вики та інших культур. Б. А. Шрамко пов'язує цей жертovníй комплекс із землеробським культом, що існував у лісостепових землеробських племен Лівобережжя в ранньому залізному віці².

Інформаційне повідомлення про охоронні розкопки в північній частині Неаполя скіфського в 1955 р. і виявлені при цьому будівельні залишки зробив К. А. Бредє (Сімферополь).

З повідомленням про деякі питання скіфської культури та мистецтва виступив М. С. Синіцин (Одеса, Педагогічний інститут).

П. М. Шульц (Сімферополь, Інститут археології АН УРСР) виступив з доповіддю про результати розкопок таврського укріпленого поселення на горі Кошка в Криму в 1950 та 1955 рр. Оборонні стіни і башти цього поселення були складені насуху з дикого каменю і склалися з двох крайніх панцирів і забутовки з дрібного каміння всередині. Розкопки показали, що в VII—VI ст. до н. е. тут вже існували однокамерні і двокамерні прямокутні в плані житла з каменю. Стінки їх часто досягали 1 м завтовшки. Підлога була земляною, але добре утрамбованою. Нерідко однією з стін для житла служила скеля, до якої воно було прибудоване.

В розкопаних житлах зібрано глиняний посуд, аналогічний пізній кизил-кобінській кераміці. На основі цього факту П. М. Шульц вважає доведеним належність кизил-кобінської культури на південному березі Криму раннім таврам.

В житлах зустрінуто окремі уламки привізних грецьких амфор, зернотерки, точильні камені, кам'яні грузила, кістяні проколки, глиняні пряслиця та ін. В господарстві таврів, на думку П. М. Шульця, переважали скотарство і примітивне землеробство, а сама таврська культура характеризувалася значною замкнутістю і стійкістю.

Нижче підлоги жител VII—VI ст. до н. е. тут виявлено також культурні залишки періоду ранньої та пізньої бронзи (крем'яні серпи, шліфовані сокири і мотики та ін.).

Крім розкопок на горі Кошка, розвідкові роботи на таврських пам'ятках були здійснені також поблизу Гаспри, на Крестовій горі, на місці Ай-Тодор, Медв'ідь-горі, горі Кагель та ін.³

¹ О. Н. Мельниковская, Памятники раннего железного века Верхнего Поднепровья, КСИА, в. 7, 1957; її ж, Клад браслетов в д. Горшков (Южная Белоруссия), ВДИ, 1956, № 1.

² Б. А. Шрамко, Городище скифского времени у с. Караван на Харьковщине, КСИА, в. 7, 1957.

³ П. Н. Шульц, Таврское укрепленное поселение на горе Кошка в Крыму, КСИА, в. 7, 1957.

З повідомленням про зміну археологічних культур в Подніпров'ї на рубежі III і II ст. до н. е. виступив В. П. Петров (Москва, ІМК АН СРСР).

Доповідь про пам'ятки матеріальної культури з курганів IV ст. до н. е. біля Холодного Яру поблизу м. Сміли, Черкаської області, зробила Є. Ф. Покровська (Київ, Інститут археології АН УРСР). Доповідь була присвячена історичному аналізу інвентаря поховань з курганів, розкопаних Бобринським ще в кінці XIX ст. Завдяки цьому аналізу інвентар дістав правильне датування. Так, наприклад, халцедонова циліндрична печатка з зображенням коня та емблеми асирійського сонячного божества з кургана 19 розглядалася до цього часу багатьма дослідниками як ахемідська і була доказом наявності зв'язків лісостепового Подніпров'я з країнами Сходу в VI і на початку V ст. до н. е. Як показав аналіз, вона, як і гема з кургана 28, є виробом грецьких майстрів IV ст. до н. е. і зроблена під перським впливом.

Особливості поховальних споруд та інвентаря курганів Холодного Яру дали змогу Є. Ф. Покровській виділити їх з маси інших курганів лісостепового Подніпров'я і поставити питання про їх належність до іншої групи населення — власне скіфів. Наявність предметів фракійського походження в інвентарі поховань IV ст. до н. е. пояснюється доповідачем походами скіфів у Фракію¹.

Н. М. Погребова (Москва, ІМК АН СРСР) виступила з доповіддю «Знам'янське і Гаврилівське городища Нижнього Подніпров'я та їх місце в історії Північного Причорномор'я». Доповідач вважає, що Знам'янське городище виникло одночасно з Кам'янським як акрополь останнього і в IV—III ст. до н. е. стало резиденцією вищої аристократії скіфського суспільства.

Тоді ж виникло і укріплене поселення на місці сучасного Гаврилівського городища. До складу його мешканців входили представники як скіфського землеробського населення, так і скіфських кочових племен, які осіли в цей час на землю і були зацікавлені в торгівлі з грецькими міськими центрами Північного Причорномор'я.

Будівництво укріплені частини Знам'янського городища відбулося на межі III і II ст. до н. е., в споку перенесення центра Скіфії в Крим та у зв'язку з загрозою сарматської навали. Будівництво кам'яних стін на Гаврилівському поселенні відбулося на століття пізніше у зв'язку з іншою воєнно-політичною обстановкою (загроза навали кельтських і фракійських племен, Мітрідатові війни).

Н. М. Погребова вважає, що вказані пункти були не містами, а лише укріпленими поселеннями, оскільки там не було розвинутого ремесла, виробу якого були б призначені на ринок. Політично вони входили до складу Малої Скіфії Страбона і були підкорені Кримському царству, але в значній мірі жили самостійним життям. Мешканці цих укріплених поселень займались землеробством, скотарством і риболовством. Крім цього, кожне поселення вело торгівлю з Ольвією.

Еллінізація зазначених поселень мала відносний характер. Різні сторони їх матеріальної культури мали чисто місцевий характер і, навіть більше того, впливали на характер культури пізньої Ольвії. Елементи сарматської культури в побуті жителів були незначними, що, очевидно, пояснювалось їх ворожими відносинами з сарматськими племенами та більш низьким рівнем культури останніх. Значно сильнішими, на думку Н. М. Погребової, були зв'язки поселень з культурою гето-фракійських племен Карпато-Дунайського району. Все це наклало сильний відбиток на культуру племен, що жили в межиріччі Дніпра і Дунаю, населення якого характеризувалося етнічною строкатістю. Н. М. Погребова вважає також, що населення городищ нижнього Дніпра могло мати безпосередні зв'язки також з племенами зарубинецької культури Середнього Подніпров'я².

З доповіддю про наслідки багаторічних розкопок на поселенні сарматського часу біля с. Золота Балка на нижньому Дніпрі (Ново-Воронцовського району, Херсонської області) виступила М. І. Вязьмітіна (Київ, Інститут археології АН УРСР).

Поселення біля с. Золота Балка найвіддаленіше від гирла Дніпра з усіх поселень і городищ, що виникли у скіфо-сарматський час по обох його берегах, розташоване на правому березі Дніпра на місці обширного некрополя бронзового віку. З південного боку, крім природного захисту, поселення було укріплене кам'яними стінами шириною 1,2—2,2 м.

В плануванні поселення спостерігається принцип прямолінійного розташування кварталів, перехрещених вулицями. Певна закономірність простежена і в плануванні окремих будівельних комплексів, які являють собою ряд дво- або багатокімнатних споруд, розташованих по боках двора, оточеного кам'яною огорожею. До складу цих комплексів входять кам'яні і глинобитні будівлі (часто змішаного типу) житлового та господарського призначення.

Основою господарського життя мешканців поселення були землеробство (поряд із зернотерками застосовували також і жорна) та скотарство. Значного розвитку досягло риболовство.

¹ Є. Ф. Покровська, Кургани IV ст. до н. е. біля Холодного яру поблизу м. Сміли, Археологія, т. X, 1957.

² Н. Н. Погребова, К вопросу населения Знаменского и Гавриловского городищ, КСИА, в. 7, 1957.

В галузі ремісничого виробництва слід відзначити високий рівень виготовлення (на гончарському кружі) різноманітного посуду та виплавки заліза з руди і виготовлення з нього зрядь праці. Про це свідчать численні знахідки уламків посуду, залізних шлаків, виробів із заліза (сокири) та ін.

Значне місце в економічному житті поселення займала також торгівля з причорноморськими містами, головним чином з Ольвією та містами Боспору.

Різноманітність поховальних обрядів (катакомби, підбої, ґрунтові могили, різна орієнтація померлих, поховання з кіньми та ін.) у населення досліджуваного поселення свідчить про його змішаний етнічний склад.

На основі зібраних при розкопках матеріалів поселення біля с. Золота Балка може бути датоване часом від III ст. до н. е. до II—III ст. н. е.¹

Розкопкам городища II — початку III ст. н. е. в с. Козирка поблизу Ольвії в 1954—1955 рр. присвятив свою доповідь А. В. Бураков (Ольвійський заповідник Інституту археології АН УРСР)².

Городище розташоване на правому березі Бузького лиману. З боку поля воно оточене ровом і валом. Розкопками розкрито кілька приміщень, які сточували з трьох боків невеликий дворик, вистелений кам'яними плитами. Для планування будівельних комплексів характерна наявність довгих стін, спільних для кількох приміщень. Стіни викладали з каменів на глиняному розчині, широко застосовували забутовку камінням внутрішньої частини стін, зовні викладених з великих каменів. Крім каменю, для будування стін вживали також і саман. Кам'яні і саманні стіни були добре оштукатурені і покриті різнокольоровим фресковим розписом з візерунками орнаментального і рослинного характеру та оздоблені гіпсовими карнизми з ліпними різнокольоровими прикрасами.

На поселенні виявлено уламки амфори, зернотерки, жорна, печі в приміщеннях, кістки тварин та ін., що вказує на землеробський і скотарський характер господарства його населення.

На поселенні між окремими приміщеннями, а часто і всередині них, нижче підлоги, відкрито ряд поховань, зокрема дитячих, в амфорах³.

В обговоренні доповідей і повідомлень на засіданнях секції скіфо-сарматської археології взяло участь 23 чоловіка.

На засіданнях секції античної археології було заслухано і обговорено 19 доповідей і повідомлень.

В. Ф. Гайдукевич (Ленінград, ІМК, АН СРСР) зробив доповідь про результати роботи Боспорської експедиції в Східному Криму в 1954—1955 рр.

В районі Карантинної слобідки поблизу Керчі майже повністю розкрито велику сільськогосподарську садибу, збудовану в III ст. до н. е., яка проіснувала до I ст. до н. е. Вперше вдалося дослідити такий тип боспорського поселення, що являв собою позаміську рабовласницьку садибу, в якій жили і її власники, і раби. Її площа близько 2 тис. м². На ній розташований ряд жилих і господарських будівель, розміщених по боках вимощених дворів. Усі будівлі кам'яні, а стіни в парадних приміщеннях вкриті штукатуркою та прикрашені розписом. В цих приміщеннях знайдено і найцінніші побутові речі — художній посуд, теракоти та ін. Від покрівлі збереглося багато черепиці, переважно боспорського виробництва. На багатьох черепицях є клейма приватних і царських майстерень. З окремих знахідок особливо цікава знахідка колхідського піфоса, що свідчить про торговельні зв'язки Боспору з південно-східним, кавказьким Причорномор'ям.

Основою господарства в садибі було виноробство, про що свідчать відкриті на ній залишки трьох виноробних майстерень і зрядь праці, зв'язаних з виноробством.

Продовжувалися також розкопки Ілурата — кріпості на підступах до Пантікапея, збудованої в I ст. н. е. і додатково посиленої в II ст. н. е. Головним ворогом Боспору, для захисту від якого був збудований Ілурат, було скіфське царство в Криму. Розкопано частину оборонних споруд і жилих кварталів з прямими вулицями.

В жилих будівлях відкрито погребі і комори для зберігання продовольства, насамперед зерна. Серед речових знахідок — залізні серпи і коси, жорна, ступи, багато глиняного посуду. Відкрито також приміщення для худоби.

Більшість розкопаних жител має ознаки того, що вони загинули від пожежі. Під їх руїнами знайдено кістки людей. Все це являє картину загибелі кріпості під час нападу ворогів. Ця подія припадає на 60-ті роки III ст. н. е., коли відбувся перший великий наступ «варварів» на Боспорську державу.

З доповіддю про вивчення сільських поселень європейського Боспору виступила І. Т. Круглікова (Москва, ІМК АН СРСР).

¹ Див. в цьому томі статтю М. І. Вязьмітіної «Поселення біля с. Золота Балка».

² Доповіді Є. Ф. Покровської, Н. М. Погребової, М. І. Вязьмітіної і А. В. Буракова були заслухані на спільному засіданні секцій скіфо-сарматської та античної археології.

³ А. В. Бураков, Исследования Козырского городища, КСИА, в. 7, 1957.

В результаті досліджень останніх років на Керченському півострові, як всередині його, так і на берегах Азовського моря, відкрито залишки вже близько 40 сільських боспорських поселень. Більшість з них була невеликими за розмірами і не мала укріплень. Розташовані вони були завжди біля джерел питної води. Більшість таких поселень виникла в IV ст. до н. е., хоч окремі з них існували і раніше, починаючи з кінця бронзового віку (Сазоновка. Слюсареве).

В кінці III і на початку II ст. до н. е. неукріплені сільські поселення поступово припиняють своє існування, в той час як укріплені поселення продовжують існувати. Прикладом такого укріпленого сільського поселення, що проіснувало з кінця IV до початку I ст. до н. е., може бути поселення Золоте-східне біля с. Золотого. Від нього добре збереглися залишки оборонних стін і прибудованих до них приміщень.

На таких поселеннях, крім ліпного посуду типу кераміки Кам'янського городища на нижньому Дніпрі, зустрічаються також уламки сінопських, гераклійських, боспорських та інших амфор. Вони свідчать про те, що ці сільські поселення були також втягнуті в сферу боспорської торгівлі. Так, наприклад, на поселенні Золоте-східне зібрано велику кількість уламків сінопських, родоських, гераклійських, боспорських та херсонських амфор, елліністичної рельєфної кераміки, чорнолакового посуду, теракот та інших знахідок III—II ст. до н. е.

В II—I ст. до н. е. виникає багато нових сільських поселень, переважно на узбережжі Азовського моря, розвиток яких припадає вже на перші століття н. е. (Семенівка, Афанасіївка та ін.).

На основі проведених досліджень І. Т. Круглікова робить висновок, що Керченський півострів до виникнення Боспорського царства був заселений племенами, близькими за культурою до племен Нижнього Подніпров'я та Нижнього Побужжя і кизил-кобінських. Після розширення території Боспорської держави при Левконі та його спадкоємцях в IV ст. до н. е. сільське населення цієї території продовжувало жити на своїх місцях, будучи обкладеним даниною і перетвореним в залежне населення. Серед сільських поселень виникають і рабовласницькі садиби¹.

З повідомленням про розкопки Німфея в 1954 р. виступив М. М. Худяк (Ленінград, Державний Ермітаж). В результаті багаторічних розкопок в Німфеї повністю вивчено будівлю з абсидою — святилище кабірів (абсида, жертвне місце і «святий» камінь під ним), яке знаходить близькі аналогії в святилищах кабірів у Фівах, на Делосі та ін. Розкрито також велику громадську будівлю з чотирма приміщеннями, вимощеним двором та огорожено, що відноситься до VI—IV ст. до н. е. На плато городища відкрито залишки виноробні II—III ст. н. е., яка складається з чотирьох давильних площадок та двох цистерн. За своїм характером вона належить до місцевого типу боспорських виноробень I—III ст. н. е.²

Повідомлення про розписну кераміку місцевого виробництва в Німфеї зробила В. М. Скуднова (Ленінград, Державний Ермітаж). Під час розкопок в Німфеї було відкрито залишки трьох гончарських печей, зібрано велику кількість місцевого розписного посуду — амфор, кіліків, чаш, блюд та ін. Розпис на них складається з поясків, хвилястих ліній, кутів, трикутників, розеток, простого меандра і т. ін. Розпис німфейського посуду має яскраво виражені сліди геометричного стилю, характерного для іонійської кераміки VII ст. до н. е. Окремі її елементи мають аналогії також і в геометричному розписі посудин Самосу, Хіосу, Родосу та інших пунктів Греції. Розписний посуд в Німфеї, тобто на Боспорі, з'явився досить рано — в VI ст. до н. е.³

Г. О. Передольська (Ленінград, Державний Ермітаж) виступила з повідомленням «До питання про художньо-історичне значення теракот кургана Велика Близниця». Теракоти з кургана Велика Близниця на Тамані відображають релігійні уявлення, поховальний обряд та звичаї людей, що їх залишили. Як і в усіх інших поховальних комплексах VI—IV ст. до н. е., теракоти розташовувалися певними групами, які відповідали певним релігійним уявленням, що панували на Боспорі в той час.

Перша група теракот відноситься до ритуалу елевсінських містерій. Вона пов'язана з міфом про Деметру і Кору і відображає головні моменти «святих драм», що розігрувалися під час проведення містерій в Елевсіні. До цієї групи належать всі жіночі статуетки і кілька чоловічих. Друга група, що складається з чоловічих статуєток «карикатурного» вигляду, зв'язана з стародавнім культом «великих богів» — кабірів. Всі інші фігурки можуть бути поділені між цими двома групами⁴.

¹ С. Т. Круглікова, Сельские поселения европейского Боспора, КСИА, в. 7, 1957.

² М. М. Худяк, Раскопки в Нимфее, Сообщения Государственного Эрмитажа, VI, 1954.

³ В. М. Скуднова, Местная расписная керамика Нимфея VI в. до н. э., КСИА, в. 7, 1957.

⁴ А. А. Передольская, Художественно-историческое значение терракот из кургана Большая Близница, КСИА, в. 7, 1957; і і ж, К вопросу о терракотах из курганов Большая Близница, СА, XXIV, 1955.

Доповідь про деякі пам'ятки Північного Причорномор'я із знаками зробила Е. І. Соломонік (Сімферополь, Інститут археології АН УРСР). Так звані загадкові знаки зустрічаються на різноманітних пам'ятках — кам'яних плитах, стінах печер і склепів, різних виробках та монетах, але їх призначення ще не встановлене. Найчастіше вони зустрічаються в районах Дону, Кубані, Дніпра та Південного Бугу, а найбільш часто — на території Боспорського царства.

Знаки в Північному Причорномор'ї з'явилися в період з I по IV ст. н. е., і є підстави думати, що вони сарматського походження. Пізні скіфи, очевидно, запозичили ці знаки разом з іншими елементами сарматської культури. Знаки мають вигляд хрестих геометричних фігур або обриси, близькі до літер грецького алфавіту та ін.¹

З доповіддю про розкопки в Херсонесі в 1955 р. виступив Г. Д. Белов (Ленінград, Державний Ермітаж). В 1955 р. в приморському кварталі Херсонеса було відкрито залишки елліністичного будинку III—II ст. до н. е., на подвір'ї якого збереглися залишки вимостки з прямокутних плит та залишки каналізації. В одному з приміщень знаходилася ванна округлої форми з обмазаними гліною стінками, на яких добре видно червону фарбу. Три такі ж ванни були виявлені в інших приміщеннях цього будинку. Можливо, що в ньому була красильна майстерня. Знахідки м'дних шлаків свідчать про існування тут ливарного виробництва.

Серед керамічних виробів переважають амфори з клеймами херсонеських майстрів. Будинок припинив своє існування в II—I ст. до н. е. В перших століттях н. е. фундаменти його стін були використані при спорудженні нового будинку, на подвір'ї якого знаходилася рибозасолювальна цистерна. Найцікавішою знахідкою цього комплексу є мармурова статуетка Ерота з птахом.

В період середньовіччя на цьому кварталі знаходилася піч для випалювання вапна та кілька кам'яних будинків. В горизонті XIII—XIV ст. відкрито залишки трьох будинків з глибокими підвальними коморами. В них було знайдено багато знарядь праці (сокири, мотики, знаряддя для обробки каменю, жорна), посуду (амфори, полив'яні блюда) та художніх виробів. Відкрито також три невеликі храми, що служили сімейними усипальнями².

Повідомлення про розкопки античного театру в Херсонесі в 1954—1955 рр. зробив О. І. Домбровський (Сімферополь, Інститут археології АН УРСР). Розкопані в Херсонесі рештки античного театру відносяться до періоду від III ст. до н. е. до IV ст. н. е. За цей час театр пережив чотири будівельні періоди, у зв'язку з чим рівень підлоги оркестри чотири рази підвищувався, а зовнішня огорожа театру три рази змінювалась.

Розкопками відкрито частину оркестри з бар'єром та північну частину театрона з першим рядом кам'яних лав для глядачів. Між лавами були кам'яні східці, частина яких добре збереглися. Відкрито лівий парод та північну частину зовнішньої огорожі театру. Діаметр оркестри дорівнював 23 м, висота бар'єра до I і товщина 0,7 м; довжина лав близько 5, ширина 0,52, висота близько 0,47 м. Кам'яні плити східців мають розміри 65 × 46 × 24 см. Кладки стін збереглися на висоту до 1,5 м, товщина їх 0,8 м. Ширина парода 4,5 м. В процесі розкопок вияснилось, що раніш відкриті на цій ділянці квадрати кладки, які вважалися залишками оборонної стіни елліністичного часу, насправді належать до театру.

Від останнього будівельного періоду (III—IV ст. н. е.) в окремих місцях збереглися штукатурка бар'єра та відкоси парода із значними залишками фрескового розпису орнаментального характеру³.

Доповідь про дослідження Ольвійської агори в 1954—1955 рр. зробив О. М. Карасьов (Ленінград, ПМК АН СРСР). В північній частині агори в Ольвії закінчено дослідження перистильного храму IV ст. до н. е., розташованого на північ від олтаря. Навколо храму було виявлено 12 уламків мармурових плит з написами та два цілі декрети. Нові декрети про прохсенію на честь двох регаклеотів, жителя Візантія та двох афінян збагачують наші відомості про торговельні відносини Ольвії в IV—III ст. до н. е.

В 1955 р. на схід від олтаря було виявлено цистерну глибиною 8 м, вириту в материк. Діаметр її зверху 1,5, внизу близько 4 м. З глибини 4 м цистерна виявилася заповненою уламками глиняних статуєток. Всього знайдено 1014 теракот, більшість яких місцевого виробництва. Переважна більшість статуєток відтворює Кібелу; є також зображення Афродіти, Деметри, крилатого Генія та ін. Майже всі статуєтки мають отвори для підвішування. Як відомо, після гетського розгрому Ольвії територія агори знаходилася за межами міських стін і була виробничим районом. Розкопками відкрито тут, зокрема, гончарську піч для випалювання черепиці.

¹ Е. І. Соломонік, Деякі пам'ятки Північного Причорномор'я із знаками, Археологія, т. X, 1957.

² Г. Д. Белов, Раскопки Херсонеса в 1955 г., КСИА, в. 7, 1957.

³ О. І. Домбровський, Розкопки античного театру в Херсонесі, Археологія, т. X, 1957.

Серед знахідок 1955 р. цікаві уламки декрету про проксенію IV ст. до н. е. на честь жителя Орхомен в Аркадії та уламок напису V ст. до н. е., присвяченого Аполлону Дельфіню, знайдені на дні цистерни. Поряд з уламком мармурового блюда з присвятою Аполлону Дельфіню він підтверджує припущення дослідників про те, що один із храмів ольвійської агори був присвячений цьому богу.

Т. М. Книпович (Ленінград, ІМК АН СРСР) зробила доповідь про дослідження в північній частині римської цитаделі в Ольвії в 1954—1955 рр. Розкопки були проведені на ділянці М на захід від перистильного дворика. Культурний шар в цьому місці складався з нашарувань перших століть н. е., а також нашарувань V—II та VI — початку V ст. до н. е.

У верхніх нашаруваннях знайдено дуже цікавий уламок мармурової плити з частиною грецького напису II ст. н. е. та багато господарських предметів — зернотеро, грузил, пряслиць та ін., що відносяться до II та III ст. н. е.

В нашаруваннях V—II ст. до н. е. досліджувалися залишки будинку V—III ст. до н. е. з великими підвальними приміщеннями.

Виявлені рештки ряду кам'яних будівель і вимосток свідчать про тісну забудову цієї частини міста в V—III ст. до н. е.

В південно-східній частині розкопу відкрито частину фундаменту довжиною понад 8 м та кладок від трьох приміщень великих кам'яних будинків, споруджених на початку V ст. до н. е.

Знахідки в надматериковому шарі датуються серединою та другою половиною VI ст. до н. е. Серед них особливо цікаві два уламки архаїчних статуєток сидячої богині. Цікаві також уламки культової посудини без дна — есхари, знайдені поблизу статуєток.

Повідомлення про розкопки в центральній частині цитаделі Ольвії зробила Р. І. Ветштейн (Ольвійський заповідник Інституту археології АН УРСР). Тут відкрито пересічення двох вулиць, вимощених трьома шарами уламків глиняного посуду, та залишки кількох кам'яних будівель, що до них прилягали. Обидві вулиці існували в перші століття н. е., а остання її вимостка відноситься до III і початку IV ст. н. е.

Серед залишків будівель слід відзначити рештки двох будинків з глибокими підвалами, що загинули від пожежі. Значна частина знахідок з цих підвалів належить до періоду з II до середини III ст. н. е. Особливо цікава теракота II—III ст. н. е., що являє собою рельєфне зображення орла.

Специфічна особливість підвальних приміщень та знайдених в них виробів (зображення орла, фрагмент великої чоловічої статуєтки з мармуру) дозволяє поставити питання про зв'язок цих будівель з перебуванням в Ольвії римського гарнізону. Ці підвали, мабуть, належали спеціальному будинку, можливо преторію, який був спалений і зруйнований під час одного з нападів кочівників на Ольвію¹.

Результатам розкопок міських кварталів в центральній частині Верхнього міста в Ольвії в 1954—1955 рр. була присвячена доповідь Л. М. Славина (Київ, Державний університет). На ділянці АГД, розташованій на північ від агори, відкрито нову вулицю, прокладену в кінці VI — на початку V ст. до н. е., яка проіснувала аж до I ст. н. е. Це відкриття підтвердило висунуту Б. В. Фармаковським гіпотезу про те, що основи прямолінійного планування міста в Ольвії склалися раніш, ніж в самій материковій Греції. Розкопками вдалося встановити характер вимосток вулиць в різні періоди класичної та елліністичної епох, а також відкрити ряд великих кам'яних та кам'яно-сирцевих жилих і громадських будинків різного часу, від V по II ст. до н. е.²

А. І. Фурманська (Київ, Інститут археології АН УРСР) виступила з доповіддю «Тіра перших століть н. е.». Епіграфічні пам'ятки Тіри свідчать, що на початку нашої ери вона, зберігаючи своє міське управління, раніш за інші грецькі міста попала в політичну залежність від Риму, який намагався підкорити собі все Причорномор'я. Проте торговельні зв'язки Тіри в цей час вказують на те, що вона, як і Ольвія та міста Боснору, економічно була більше зв'язана з грецькими містами Малої Азії, ніж з Римською імперією. Основу економічного розвитку міста становила транзитна торгівля та різноманітне ремісниче виробництво. Населення Тіри займалося також землеробством і виноградарством.

Знайдена в значній кількості липна кераміка, аналогічна кераміці з городищ нижнього Дніпра і Ольвії, дозволила доповідачу висловити припущення про появу нового етнічного елемента в складі населення міста на початку нашої ери.

Речові знахідки і будівельні комплекси, що датуються в основному II—III ст. н. е., свідчать про замирання життя в Тірі уже в середині III ст. н. е.³

Повідомлення про дослідження оборонної стіни в Ольвії в 1954 та 1955 рр. зробив К. Є. Гриневич (Харків, Державний університет). В результаті невеликих розкопок доведено, що оборонна стіна Ольвії, яка розташована вздовж так

¹ Р. І. Ветштейн, *Раскопки на римской цитадели Ольвии*, КСИА, в. 7, 1957.

² Л. М. Славина, *Раскопки в Ольвии* в 1955 г., КСИА, в. 6, 1956.

³ А. І. Фурманська, *Археологічні пам'ятки Тіри перших століть н. е.*, *Археологія*, т. X, 1957.

званої Заячої балки, відноситься не до IV ст. до н. е., як вважав Б. В. Фармаковський, а до VI ст. до н. е.¹

Крім перелічених вище, на засіданні секції античної археології були заслухані та обговорені також повідомлення І. А. Антонової (Севастополь) «Про археологічні дослідження Херсонеського історико-археологічного музею в 1954—1955 рр.», С. Ф. Стржелецького (Севастополь, Херсонеський музей) «Про дослідження клерів Херсонеса Таврійського», Ф. М. Штітельман (Київ, Музей західного та східного мистецтва) про античну колекцію музею, Л. І. Чуїстової (Керч) про археологічні дослідження Керченського історико-археологічного музею та М. Ф. Болтенка (Одеса, Державний університет) про перспективи археологічного вивчення Зміїного острова на Чорному морі.

В обговоренні доповідей і повідомлень взяло участь 26 чоловік.

На засіданнях секції слов'яно-руської археології заслухано і обговорено 24 доповіді і повідомлення з питань дослідження пам'яток ранніх слов'ян та стародавньої Русі.

З повідомленням про нові матеріали до археологічної карти Прикарпаття і Волині виступив М. Ю. Смішко. Під час земляних робіт в с. Чижиків, Львівської області, було виявлено і потім досліджено поховання I ст. н. е., яке супроводилося глиняними і бронзовими посудинами та бронзовими сокирами. Бронзові посудини були виготовлені в римських майстернях кінця I тис. до н. е. Глиняний посуд і сокири є предметами місцевого виробництва, характерними для так званої липецької культури Прикарпаття.

В с. Могиляни, Ровенської області, виявлено два поховання в урнах із спаленням та кількома посудинами зарубинецько-корчуватівського типу. Цей могильник є крайнім південно-західним пунктом поширення пам'яток цієї культури на Україні.

Доповідь про південну межу черняхівської культури на Дніпрі зробила А. Т. Брайчевська (Київ, Інститут археології АН УРСР). Археологічні розкопки на нижньому Дніпрі показали, що типові черняхівські пам'ятки в степовій зоні є в районі озера ім. Леніна та м. Нікополя. Ці пам'ятки А. Т. Брайчевська вважає слов'янськими. Південніші пам'ятки, розташовані на Дніпрі та на узбережжі Чорного моря, на думку А. Т. Брайчевської, не можуть бути віднесені до черняхівської культури. Вони належали якомусь степовому населенню².

З повідомленням про розкопки відкритого в 1955 р. могильника культури полів поховань черняхівського типу в м. Лохвиця, Полтавської області, виступив Д. Т. Березовець (Київ, Інститут археології АН УРСР). На могильнику розкопано 20 поховань (12 трупопокладень і 8 трупоспалень). З речей при похованнях слід відмітити значну кількість кружального посуду, залізні ножі і кинджал, бронзові ніж і пряжку, підвіски з бронзи та морських черепашок, кістяні гребінці, сердоликові намистини та інші прикраси. Лохвицький могильник аналогічний Черняхівському, Ромашківському та Переяслав-Хмельницькому могильникам і може бути датований III—IV ст. н. е.³

Є. В. Махно (Київ, Інститут археології АН УРСР) повідомила про розвідкові розкопки поселення черняхівської культури в с. Турія, Златопільського району, Черкаської області, в 1955 р. При розкопках виявлено залишки ряду наземних будівель, що загинули від пожежі, та зібрано значну кількість кружального посуду черняхівського типу.

Результатами розкопок могильника черняхівського типу на нижньому Дніпрі (біля с. Гаврилівка, Ново-Воронцовського району, Херсонської області) в 1954 р. була присвячена доповідь Е. О. Симоновича (Москва, Музей образотворчих мистецтв ім. О. С. Пушкіна). Могильник містив кілька десятків поховань (розкопано 58), які за характером супроводжуючого їх інвентаря можуть бути датовані III—VI ст. н. е.

Поховання III—V ст., що мали північну орієнтацію, в багатьох випадках виявлялися пошкодженими або навіть знищеними, хоч їх інвентар і не був пограбований. На думку Е. О. Симоновича, це свідчить, що руйнування поховань провадилися з ритуальною метою населенням, що залишило більш пізні поховання (V—VI ст.). Значна кількість речових знахідок (особливо типового кружального сіроглиняного посуду), спільних для всіх черняхівських пам'яток, свідчить, на думку Е. О. Симоновича, про єдність черняхівської культури на великих просторах та про тісні торговельні зв'язки між окремими областями, заселеними носіями цієї культури⁴.

Повідомлення про розвідкові розкопки на ранньослов'янських поселеннях на Житомирщині зробив І. С. Винокур (Житомир, Краєзнавчий музей). На посе-

¹ К. Э. Гриневич, Новые данные о стенах Ольвии V—IV вв. до н. э., КСИА, в. 7, 1957.

² Див. в цьому томі статтю А. Т. Брайчевської «Південна межа черняхівської культури на Дніпрі».

³ Д. Т. Березовець, Лохвицкий могильник, КСИА, в. 7, 1957.

⁴ Э. А. Симонович, Памятники черняховской культуры степного Приднестровья, СА, XXIV, 1955.

ленні черняхівської культури в с. Пращів виявлено залишки напівземлянок з кам'яними печами та наземного житла з двома кам'яними печами грушовидної форми, а також зібрано багато уламків ліпних і зроблених на гончарському крузі посудин. На поселенні біля с. Слободище знайдено залізні шлаки і кричне залізо.

Про розкопки поселення першої половини I тис. н. е. в с. Черепин біля Львова в 1954—1955 рр. повідомив В. Д. Баран (Львів, Інститут суспільних наук АН УРСР). На поселенні розкопано залишки трьох наземних і 10 напівземлянкових жител, двох господарських будівель і кількох господарських ям. Зібрано значний речовий матеріал — глиняний посуд, зернотерки, жорна, залізний струг, залізні ножі, долота, бронзові фібули, кістяні долота, гребні, глиняні пряслиця та ін. Глиняні посудини були як ліпні, так і виготовлені на гончарському крузі. Ліпні посудини товстостінні, нерідко великих розмірів, подібні до кераміки зарубинецько-корчуватівського типу (горшки, черпаки, миски). Кружальний посуд (біконічні миски, сіролощені горшки) відносяться до II—IV ст. н. е.¹

Доповідь про результати досліджень в прип'ятському Поліссі за останні роки зробив Ю. В. Кухаренко (Москва, ІМК АН СРСР). Основна увага в цьому районі була звернута на вивчення пам'яток стародавніх слов'ян. Відкрито ряд нових могильників типу «полів поховань». Південно-західні з них являють собою своєрідну суміш елементів пшеворської, зарубинецької та черняхівської культур (Дерев'яне, Дорогобуж, Луцьк), а центральнополіські відносяться до зарубинецької культури (Велемичі, Іванчичі, Вороніно та ін.). Майже біля кожного зарубинецького могильника є відповідне селище. На них добре збереглися залишки трохи заглиблених в землю жител з глинобитними печами.

Всі поховання в могильниках виконані в обряді трупопалення в земляних ямах. При них зустрічались ліпні глиняні посудини, бронзові і залізні фібули, шпильки, підвіски, ножі, пряжки та інші предмети. Траплялись також знахідки серпів і зернотерок.

Виявлено також слов'янські пам'ятки V—IX ст. н. е. — городища і селища (Вірки, Петриків, Хотомель та ін.) із залишками напівземлянкових жител. Під час досліджень знайдено залізні наральники, чересла, ножі, остроги та ліпний посуд корчацького типу і кружальний з хвилястим лінійним орнаментом. На основі цих досліджень Ю. В. Кухаренко вважає, що зарубинецькі пам'ятки Полісся близькі до пам'яток пшеворської культури, всі вони залишені слов'янськими племенами, відомими під ім'ям венедев, і що пам'ятки типу Корчак за походженням пов'язані з зарубинецькою культурою².

Д. І. Білфельд (Київ, Інститут археології АН УРСР) зробив доповідь про стан вивчення стародавніх руських пам'яток кінця I тис. н. е. на території Української РСР.

З доповіддю про місце роменсько-боршевських пам'яток серед інших пам'яток ранніх східних слов'ян виступив І. І. Ляпушкін (Ленінград, ІМК АН СРСР).

В результаті досліджень останніх років в області дніпровського Правобережжя, а також в басейнах Південного Бугу, Дністра і Пруту було виявлено пам'ятки, синхронні роменсько-боршевським пам'яткам дніпровського Лівобережжя, а в ряді випадків навіть ще ранніші. Порівняльне вивчення лівобережних роменсько-боршевських і одночасних їм правобережних слов'янських пам'яток показує, що скількинебудь відчутної різниці між ними немає. Це дозволяє І. І. Ляпушкіну зробити висновок про те, що культура Київської Русі виросла з культури як роменсько-боршевських пам'яток Лівобережжя, так й аналогічних їм пам'яток Правобережжя, Побужжя та Подністров'я³.

М. Ю. Брайчевський (Київ, Інститут археології АН УРСР) виступив з повідомленням про розкопки на Пастирському городищі в 1955 р. Розкопками розкрито 14 трохи заглиблених в землю жител, що датуються VII—VIII ст. н. е. Всередині кожного з них була піч, частково врізана в материк, а частково складена з каменю. На місці однієї з наземних будівель було знайдено набір ковальських інструментів, а на городищі — рештки зруйнованого залізоплавильного горна. Глиняний посуд знайдений як ліпний, так і виготовлений на гончарському крузі. Досить багато знайдено також виробів з кольорових металів, прикрас, жорен та ін. Городище загинуло в середині VIII ст. н. е. від пожежі під час воєнного розгрому. Можливо, на думку М. Ю. Брайчевського, це трапилось під час боротьби слов'ян з хозарами⁴.

Повідомлення про археологічні пам'ятки гори Киселівка в Києві зробила Г. М. Шовкопляс (Київ, Історичний музей). На основі вивчення керамічних

¹ В. Д. Баран, Поселение первых веков нашей эры в с. Черепин, КСИА, в. 7, 1957.

² Ю. В. Кухаренко, Некоторые итоги изучения припятского Полесья, КСИА, в. 7, 1957.

³ И. И. Ляпушкин, Место роменско-боршевских памятников среди славянских древностей, Вестник ЛГУ, № 20, 1956.

⁴ М. Ю. Брайчевский, Исследование Пастырского городища в 1955 г., КСИА, в. 7, 1957.

матеріалів багаторічних розкопок, що зберігаються у фондах Київського історичного музею, Г. М. Шовкопляс змалювала картину послідовної зміни археологічних культур у горі Киселівка — одному з найдавніших районів Києва.

Найранішим матеріалом є кераміка середньої та пізньої доби трипільської культури. Потім ідуть керамічні матеріали бронзового віку, аналогічні матеріалам з деяких лівобережних донних поселень в районі Києва, Вишеньок, Кийлова, Витачева та ряду поселень на Канівщині. Вони відносяться до пам'яток так званого катакомбного типу і датуються першою половиною II тис. до н. е. До раннього залізного віку відносяться уламки кераміки підгірцівського типу. Велика кількість глиняного посуду належить до культури полів поховань зарубинецько-корчуватівського типу. Посуд черняхівського типу представлений лише окремими уламками. Найбільш повно представлений керамічний комплекс VII—IX ст., який за рядом ознак має багато спільного з керамікою ранньороменських пам'яток Лівобережжя і ідентичний з комплексами Луки-Райковецької та деяких поселень з району Канева. Зустрінуто на Киселівці і кружальну кераміку типу кераміки з дружинних курганів IX—X ст., а також велику кількість різних речових знахідок пізніших історичних періодів, зокрема епохи Київської Русі.

Археологічні матеріали гори Киселівка висвітлюють історію Києва починаючи з далекого минулого і свідчать, що місто розвинулось з ряду давніших поселень, одне з яких було і на горі Киселівка. Можна думати, що в період Київської Русі на Киселівці існував великий ремісничий центр¹.

З повідомленням про дослідження ранньослов'янських поселень на верхній Оці виступила Т. М. Ніколюська (Москва, ІМК АН СРСР). Розкопки ряду укріплених поселень і курганів показують, що вже на початку I тис. н. е. населення верхньої Оки добре було відомо обробка заліза, про що свідчать знахідки ножів, серпів, стріл, риболовських гачків та ін. Широко було відомо також мідноливарне виробництво (знайдено предмети з міді та бронзи, глиняні ляльки, тиглі, ливарні форми). В середині I тис. н. е. населення верхньої Оки встановлює торговельні і культурні зв'язки з такими віддаленими областями, як Подніпров'я, Прибалтика та країни Сходу.

Провідною галуззю господарства було землеробство (знахідки серпів та кіс), яке в кінці I тис. н. е. стало вже орним (знайдено залізні лемеші). Розвивається домашнє ремесло — ковальське, керамічне, деревообробне та ін.

В кінці I тис. н. е. відбувається перехід від колективних до одиночних поховань, що було пов'язане з розпадом первісно-общинного ладу. Нові дослідження на верхній Оці свідчать про досить високий рівень розвитку економіки і культури в'ятичів.

Г. М. Москаленко (Воронеж, Державний університет) повідомила про розкопки на слов'янському городищі біля хут. Тітчиха поблизу Воронежа в 1954—1955 рр. Городище знаходиться на місцевидному виступі правого берега Дону і було укріплене валом та ровом. Розкопано 11 напівземлянкових жител з печами з каменю та глини. Будівлі загинули від пожежі. З речових знахідок зібрано багато глиняного посуду, виробів з бронзи, заліза, кістки та скла, кісток тварин і риб. Глиняний посуд — типовий для городищ боршевського типу VIII—X ст.²

Повідомлення про розкопки стародавнього руського поселення біля с. Рипнів, Львівської області, в 1954—1955 рр. зробив В. В. Ауліх (Львів, Інститут суспільних наук АН УРСР). Розкопано кілька землянкових жител з відкритими вогнищами та куполовидними печами. Зібрано багато лінійного та кружального посуду, за характером якого поселення може бути датоване VIII — початком X ст. З інших знахідок цікаві залишки залізних шлаків та виробів із заліза, які свідчать про місцеве добування заліза з болотної руди³.

Доповідь про археологічні розкопки в Києві в 1955 р. зробив В. К. Гончаров (Київ, Інститут археології АН УРСР). Розкопки провадилися в найдавнішій частині Києва — так званому «місті Володимира», біля Батієвих воріт, де, за літописом, у XII ст. знаходилися двір князя Мстислава Володимировича і Федорівський монастир.

В шарі часів Київської Русі розкопано залишки 9 напівземлянкових жител, частина яких одночасно була і ремісничими майстернями. Встановлено, що жителя були розташовані вздовж вулиці (ширина її понад 5 м). При розкопках зібрано багато речових матеріалів — кружального посуду, знарядь праці із заліза та бронзи, різноманітних прикрас тощо. Особливо цікава знайдена в одному з жител свинцева печатка Ярослава Мудрого. Під долівкою жителя першої половини XIII ст. було виявлено клад золотих і срібних жіночих прикрас, закопаній, очевидно, у зв'язку з навалюю на Київ татаро-монголів в 1240 р. Після татаро-монгольської

¹ А. М. Шовкопляс, Керамические комплексы горы Киселевки в Киеве, КСИА, в. 7, 1957.

² А. Н. Москаленко, Раскопки городища у хутора Титчиха, Воронежской области, в 1954 г., Труды ВГУ, т. 42, в. 3, Воронеж, 1955.

³ В. В. Аулих, Древнерусское поселение у с. Рипнів, Львовской области, КСИА, в. 7, 1957.

навали життя на місці, де велися розкопки, відновилося знову лише на початку XVII ст.¹

М. К. Каргер (Ленінград, ІІМК АН СРСР) повідомив про наслідки розкопок в стародавньому Галичі та Володимирі-Волинському в 1955 р. На місці стародавнього Галича (с. Крилос, Галицького району, Станіславської області) розкопано залишки міських жител X—XI ст., а у Володимирі-Волинському — руїни цегляного храму XII ст. Розкопки у Володимирі-Волинському дозволили вияснити ряд конструктивно-технічних у художніх особливостей волинської школи стародавнього руського зодчества.²

З повідомленням про розкопки на Замковій горі у Львові в 1955 р. виступив О. О. Ратич (Львів, Інститут суспільних наук АН УРСР). Ці розкопки, здійснені у зв'язку з святкуванням 700-річчя Львова, мали на меті відшукування стародавніх руських поселень на території сучасного міста. Таке поселення IX—X ст. було відкрито і розкопано на Замковій горі в самому центрі Львова. Під час розкопок зібрано значну кількість глиняного посуду, виготовленого на ручному гончарському крузі трубочасті замки та інші вироби.³

Про розвідкові дослідження стародавніх руських архітектурних пам'яток Новгород-Сіверського повідомив М. В. Холостенко (Київ, Інститут «Київпроект»). В 1954 р. було розкопано західну частину собору XII с. в Спаському монастирі. Це був невеликий шестистовпний храм з притворами, який дуже нагадує Михайлівську церкву XII ст. в Смоленську. Особливо цікаве влаштування складних пілястр з трьома колонами. Це зближує новгород-сіверський храм з будівлями XII ст. в Гродно, Смоленську, Новгороді, Чернігові, Овручі та інших містах.

Повідомлення Б. О. Тимощука (Чернівці, Краєзнавчий музей) було присвячене розкопкам давньоруського Ленковецького городища біля Чернівців в 1955 р. Вал городища, як і в Райках, Колодяжному та інших городищах, включав в собі дубові кліті, частина яких була одночасно і житлами. До городища приликали великий посад, на якому відкрито ремісничий район, де добували залізо (розкопано 16 сиродутих горен) та виготовляли багато ремісничих виробів. Ленковецьке городище, як Б. О. Тимошук вважає попередником Чернівців, існувало як кріпость в XII—XIII ст. і загинуло від пожежі.⁴

В. Р. Тарасенко (Мінськ, Інститут історії АН БРСР) повідомив про розкопки одного з стародавніх руських міст — кріпості Волковийська (сучасний Волковиськ) в 1955 р. Розкопками в західній частині міста досліджено напівземлянкові житла з печами і лежанками з камішо та глини. Існували також і дерев'яні зрубні житла. Розкопками відкрито домниці для добування сиродутого заліза і майстерню для виготовлення знарядь праці і зброї з заліза.

Серед знахідок зустрічаються західні предмети, що потрапили на городище шляхом торговельного обміну. Городище датується XII—XIII ст.

Про розкопки в Городську в 1955 р. повідомив Р. І. Виєзжев (Київ, Інститут археології АН УРСР). Розкопано 6 напівземлянкових жител та ряд господарських ям, в тому числі для зберігання зерна. Зібрано значне число залізних предметів — ножів, замків, пилку — і виявлено залишки сиродутих горен і кричного заліза.⁵

Доповідь про князівські, боярські і церковні двори XI—XIII ст. на території «міста Володимира» в Києві була зроблена В. А. Богусевичем (Київ, Інститут археології АН УРСР). На основі вивчення літописних і археологічних даних доповідач встановлює існування в цій частині стародавнього Києва дворів князів Ярослава і Мстислава, двір Десятинної церкви та чотири боярські двори. Виявлені розкопками групи напівземлянкових жител знаходились, на думку В. А. Богусевича, всередині великих феодальних дворів. З ними він пов'язує і ремісничі майстерні.⁶

Інформацію про результати розвідок слов'яно-русських пам'яток в зоні майбутнього водоймища Кременчуцької ГЕС на Дніпрі в 1955 р. зробив Р. О. Юра (Інститут археології АН УРСР). Були обстежені поселення культури полів поховань черняхівського типу в с. Лески, Черкаського району, та стародавнє руське городище Воїська Гребля (Воїнь) в Градиському районі, Полтавської області, з метою їх підготовки для стаціонарних досліджень в 1956 р.

В обговоренні доповідей та повідомлень на секції слов'яно-русської археології взяло участь 50 чоловік.

У роботі конференції, крім співробітників Інституту археології, взяли участь представники ряду наукових установ, вузів і музеїв України і братніх республік,

¹ В. К. Гончаров, Археологічні розкопки в Києві в 1955 р., Археологія, т. X, 1957.

² А. А. Ратич, Раскопки на Замковой горе во Львове в 1955 г., КСИА, в. 7, 1957.

³ Б. А. Тимошук, Древнерусские поселения Северной Буковины, КСИИМК, в. 57, 1955.

⁴ Р. И. Выезжев, Раскопки в Городске в 1955 г., КСИА, в. 7, 1957.

⁵ Див. в цьому томі статтю В. А. Богусевича «Про феодальні двори Києва XI—XIII ст.».

вчителі середніх шкіл Києва та ряду областей, зокрема, Інституту історії матеріальної культури, Інституту слов'янознавства, Інституту етнографії та Інституту географії АН СРСР, Державного Ермітажу, Інституту історії, Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії, Інституту мовознавства, Інституту суспільних наук, Інституту зоології, Інституту ботаніки АН УРСР, Інституту історії та теорії архітектури Академії будівництва і архітектури УРСР, Інституту історії АН Білоруської РСР, Інституту історії АН Латвійської РСР, Інституту антропології МДУ, Московського, Ленінградського, Київського, Харківського, Воронежського, Одеського і Саратовського університетів, Київського, Одеського, Сталінського, Полтавського, Луцького, Вінницького і Ставропольського педагогічних інститутів, Музею образотворчих мистецтв ім. О. С. Пушкіна (Москва), Київського, Львівського, Чернігівського, Дніпропетровського, Переяслав-Хмельницького і Кам'янець-Подільського історичних, Одеського, Херсонського і Керченського археологічних, Миколаївського, Херсонського, Запорізького, Житомирського, Уманського, Вінницького, Ворошиловградського, Полтавського, Чернівецького, Закарпатського, Ровенського, Сімферопольського і Остерського краєзнавчих музеїв, заповідників Києво-Печерська Лавра та Софійського, Музею російського мистецтва, Музею західного та східного мистецтва, ряду шкіл Києва, Житомирської, Черкаської та Вінницької областей та ін. (всього понад 300 чоловік).

Робота конференції показала, що поряд з певними досягненнями в галузі археологічного вивчення території України, яких добилися українські археологи у співробітництві з археологами Москви і Ленінграда, є й істотні недоліки, на подолання яких треба спрямувати увагу вчених. До них слід віднести значне відставання теоретичних досліджень та публікацій експедиційних матеріалів. Дуже мало друкується монографій з найважливіших питань стародавньої історії населення території Української РСР, а також недостатньо провадяться експедиційні дослідження пам'яток трипільської культури, ранніх слов'ян та ін.

В прийнятій конференцією постанові накреслено конкретні заходи для ліквідації вказаних недоліків. Найважливішим завданням археологів, які працюють на території України, конференція вважає здійснення широких експедиційних досліджень на Дніпрі, Осколі, в Нижньому Подніпров'ї, Північному Криму та ряді інших районів, пов'язаних з будівництвом гідроспоруд, передбачених Директивами XX з'їзду КПРС по шостому п'ятирічному плану.
